

פרק נח. בטחון

רצב. מדיניות בטחון לאומי¹

בכל צורת משטר מוטלת על השלטון החובה לשמור על קיום המדינה, שלמותה, ריבונותה, שלום ותושביה ואורח החיים התקין בה.²

פרופ' יהושפט הרכבי כותב: "בטחון מלא יהי למדינה רק כאשר ייעלם כל איום עליה, הנובע מעצם קיום מדינות נוספות לה. בעולמנו, בו קיימות הרבה מדינות, יהיו תמיד איומים".³

חוקות של כמה מדינות מגדירות את תפקידי הצבא,⁴ וקובעות כיצד יש לארגנו כדי שיוכל לממש את מדיניות הבטחון שלהן.⁵

*

התורה אינה קובעת כיצד יש לעצב מדיניות בטחון לאומי, והרמב"ם פוסק: "... שאין ממליכים מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות".⁶ זו גם חובת שליט שאינו מלך. כותב האברבנאל: "אלה ואלה היו ממונים על המלחמות לצאת ולבוא לפני העם".⁷

על המלך להבטיח את הבטחון הלאומי בדרכים הבאות

- גיוס חילים⁸ כותב הנצי"ב: "... להתמנות עליהם שרי הצבא שיהיו מוכשרים להנהיג הצבא לפי כח כל אי ואי".⁹

¹ ראה מלחמה ואסטרטגיה, מדריך למידה, עמ' 151: "מדיניות בטחון לאומי מקיפה את מכלול הפעולות הכרוכות באפשרות ההפעלה של עצמה צבאית. היא מתמקדת לפיכך בהכנה למלחמה, דהיינו בבנייתו של הכוח הצבאי, באימונו בהתאם ליעדיו האפשריים, ובהיערכותו למימוש היעדים האלה בעתות שלום ובמלחמה".

² על יעודו של צה"ל ראה פרסום רשמי של דובר צה"ל <http://dover.idf.il/IDF/About/Purpose> מלחמה ואסטרטגיה עמ' 532.

³ ראה ICL חוקת שויצריה 58 (2); שם חוקת יוגוסלביה 133 (1); שם חוקת רומניה 117 (1).
⁴ ראה ICL חוקת יוגוסלביה 134 (2) (3); שם חוקת אוסטרליה 79; שם חוקת ברזיל 142. בוועדת פילדלפיה נדונה החוקה האמריקאית והתעורר ויכוח גדול אם יש להתיר קיום צבא קבע בעת שלום, וראה הפדרליסט פרק טז מס' 41. אדם סמית תמך בהקמת צבא קבע מטעמים כלכליים.

⁵ רמב"ם מלכים ד י.

⁶ הקדמת פירוש האברבנאל לספר שופטים.

⁷ ראה דברי הימים א כז א: "לכל דבר המחלקות הבאה והיציאת חדש בחדשו לכל חדשי השנה", ומבאר (המיוחס לרש"י): "והם מזומנים ללחום מלחמתו ולכל עבודתו בזה החדש". על הפטורים מיציאה למלחמה ראה משפט המלחמה פרקים ג – יא. לשיטת הרמב"ם, עבודה זרה יו, שלפיה אין לאפשר לנכרי לעבור בארץ ישראל, מותר להעזר בנכרים שכירי חרב רק במצב של פיקוח נפש. לשיטות הנזכרות בשו"ת שבט הקהתי ג שכא, שהאיסור רק מדרבנן בודאי יש מקום להקל בכך. וראה (המיוחס לרש"י) דברי הימים א יח יז: "על הכרתי והפלתי – פתרונו: אומות היו כדכתיב (צפניה ב') הוי גוי כרתים, ומאומותם היו עם דוד אנשים גבורי חיל ובניהו עליהם...". לשיטת רש"י קשה מפני מה הגמרא קידושין עו ב דנה בענין צלק העמוני, אוריה החתי ואיתי הגתי, ולא דנה בענין הכרתי והפלתי. וראה במדבר רבה יט ג: "כשביקש שלמה לבנות בית המקדש שלח אצל פרעה נכה. אמר לו: שלח לי אומנין בשכרן שאני מבקש לבנות בית המקדש". וראה

- הכשרת חילים כותב הרב אברהם משער אריה: "והנה לא נפלאה היא ממני שיהיו רבים מתלמידים שחשקה נפשם בתורה ולא ירצו לפנות לבם אפילו לרגע לדברים אחרים של חכמה גם אם יוחסו לתיקון הקיבוץ המדיני... אבל מה אעשה אם עוונותינו הטו את לבבנו ולא שמרנו את ברית ה' אלקינו עד כי הוצרכנו ללמוד תורת המלחמות, כדכתיב: 'למען דעת דורות בני ישראל ללמדם מלחמה רק אשר לפנים לא ידעו'." ¹⁰ כותב הנצי"ב: "... ההכרח להתמנות עליהם שרי הצבא שיהיו מוכשרים להנהיג הצבא... וגם המה מחוייבים להכשיר עצמם לכך, ולהוסיף אומץ". ¹¹
 - פריסת הצבא בבסיסים ובמתקנים מתאימים
 - פוסק הרב רגנשבורג: "צריכים לדאוג שיהיה מלאי של נשק ושהיו אנשים מומחים ליצירת נשק". ¹²
 - שמירה על בטחון שדה ¹³
 - איסוף מידע על האויב כותב הרמב"ן: "... כי ישראל אמרו כדרך כל הבאים להלחם בארץ נכריה ששולחים לפניהם אנשים לדעת הדרכים ומבוא הערים... וזו עצה הגונה בכל כובשי ארצות". ¹⁴
 - טיפוח המורל כותב הנצי"ב: "ומזה הוציאו כי לא נפל לבב אנשי המלחמה מאומה, ועומדים הכן למלחמה וזה הוכחה גדולה על הנצחון". ¹⁵
 - מיגון המדינה והישובים נופת צופים כותב: "והדברים שתהיה בהם העצה בעניינים הגדולים מעניני המדינות יעלו אל מספר חמשה... הג' בשמירת הארץ ממה שירד עליה מהחוץ... ומי שיעץ בשמירתה, ראוי שידע אופני שמירת הארץ ההיא, ומה שיצטרך לשמירה... וכמה מיני השמירה, וידע המקומות אשר ראוי שישמרם שמירה מעולה...". ¹⁶
-
- Europe Emerges עמ' 306 – 307, שהכליפים המוסלמים היו ממנים זרים למשמר המלך וזאת כדי להכביד על מורדים פוטנציאלים, וראה פירוש דעת מקרא על דברי הימים שם. וראה הנסיך פרקים 12, 13.
- ⁹ העמק דבר שמות יג ב. וראה סעיף שכד הערה 6.
- ¹⁰ שלטי הגבורים מג. על המחבר ראה שם הגדולים מערכת ספרים ערך שלטי הגבורים; שו"ת מלמד להועיל או"ח טז. וראה פירוש רש"י ורלב"ג על שופטים ג ב. וראה בבלי עבודה זרה כה א: "למען דעת דורות בני ישראל ללמדם מלחמה, ואיזו היא מלחמה שצריכה לימוד? הוי אומר זו קשת". וראה הערה 35.
- ¹¹ העמק דבר שמות יג ב.
- ¹² משפט הצבא בישראל יח י. וראה דברי הימים ב כו יד: "ויכן להם עזיהו לכל הצבא מגנים ורמחים וכובעים ושרינות וקשתות ולאבני קלעים". וראה כלה רבתי פרק ה: "שהמלכות נקנית בשלשים מעלות... בסוסים, בחרב, ברכב... בנשק, בחיילות". וראה העמק דבר שמות יג ב.
- ¹³ ראה משך חכמה דברים כג י.
- ¹⁴ פירוש הרמב"ן על התורה במדבר יג ב. וראה כלה רבתי ה ו: "שהמלכות נקנית בשלשים מעלות... בצופים, במרגלים...". וראה רבינו גרשום ב"ב ח א ד"ה לפרשא: "שקונים סוסים לפרשים כדי שיצאו חוץ לעיר לעיין אם באו גייסות".
- ¹⁵ העמק דבר במדבר יג כח. וראה שם פסוק לג. וראה בבלי סנהדרין צה א: "אדכריה ליה שמא דאימיה כחש חיליה וקטליה". וראה אברבנאל על דברים כ א: "שהיראה היא סיבה שלא יתנהג האדם בחכמה בתבונה ובדעת כראוי לדרכי הגבורה... וזה ממה שישבר את לבם וימנע הנצחון". וראה שו"ת תשובות והנהגות ד פב.
- ¹⁶ נופת צופים שער שני פרק טו. בני העיר מצווים לעשות חומה דלתיים ובריה, ראה שו"ע חו"מ קסג א. וראה שו"ע שם סעיף ג שלעיתים החומה מיועדת להגן מפני הבאים על עסקי ממון ולעיתים היא מיועדת להגן מפני הבאים על עסקי נפשות. אין הוראה למלך להקים חומות.

ספר החינוך כותב: "מצוה... שלא ירבה לו המלך כסף וזהב... של עצמו הוא דאינו מרבה, אבל מרבה הוא לצורך ישראל ולתועלתם, כלומר לשמור אותם ועריהם ומקומותם מן האויבים".¹⁷ בעיקר יש למגן את הגבולות.¹⁸

- בניית מחסני חירום¹⁹
- טיפוח ההרתעה²⁰
- יציאה למלחמה²¹
- עקרונות ניהול מלחמה²² דבקות במטרה,²³ מהירות,²⁴ יעילות,²⁵ הכנת עתודה,²⁶ יזמה ומתקפה,²⁷ הפתעה,²⁸ תחבולה, הונאה והטעיה,²⁹ ריכוז המאמץ,³⁰ הכרעה ברורה³¹ וכיוצא בזה.³²

¹⁷ ספר החינוך מצוה תקב.

¹⁸ ראה רש"י דברים לג כ ד"ה כלביא שכן: "... שכל הסמוכים לספר צריכים להיות גבורים". וראה הערות 43 - 47.

¹⁹ ראה דברי הימים ב יא יא: "ויחזק את המצרות ויתן בהם נגידים וְאֶצְרוֹת מאכל ושמן ויין", ומפרש (המיוחס לרש"י שם: "לפי שיהא להם מאכל מזומן אם יעלו בית ישראל למצור". וראה סעיף רנב.

²⁰ ראה בבלי סנהדרין קה ב: "אמר רבי יוחנן מברכתו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבו... לא תהא אימת מלכותו – ויתנשא מלכותו". וראה משך חכמה ריש פרשת בלק שהקב"ה הפך את הקללות של בלעם לברכות כדי לחזק את ההרתעה של ישראל.

²¹ על תנאים ונסיבות ליציאה למלחמה ראה סעיפים רצג – רצו. על נוהל קבלת החלטות בדבר יציאה למלחמה ראה סעיף קלה.

²² ראה רלב"ג שופטים י ד התועלת הכ"א: "מתנאי המלחמה שתהיה במקום הראוי ובעת הראוי ועם מי שראוי ובאופן הראוי ובשיעור הראוי".

וראה המילון למונחי צה"ל עמ' 502 – 504, שיש מקום לדון בשאלה עד כמה ניסוח עקרונות המלחמה עשוי לסייע, במיוחד כאשר חלק מן העקרונות סותרים זה את זה. על עקרונות ניהול מלחמה של צה"ל ועל עקרונות המלחמה המקובלים במדינות אחרות ראה המילון למונחי צה"ל עמ' 484. וראה מלחמה ואסטרטגיה, חלק שני אסטרטגיה פרק י.

²³ דבקות במטרה פירושה. א. שלא לסטות מהמטרה המרכזית של המלחמה, ראה רלב"ג יהושע יא כג.

ב. להמשיך במלחמה למרות קשיים ואבדות בלתי צפויים, ראה העמק דבר דברים ז יט ושם ז כא. ג. לא להפסיק להלחם עד להשגת כל המטרות שהוצבו, ראה רלב"ג שמואל א יד כג. וראה העמק דבר דברים כ יב.

²⁴ ראה רלב"ג יהושע יא כג: "... ספר איך עלה הענין ליהושע ב בזריזות בענין המלחמה עד שכבר זכר שבפעם אחת נצח יהושע מלכים רבים ואת ארצם והם עשרים מלכים שזכרו בענין הלא קודם מלך חזור".

²⁵ סדר הכוחות נקבע בהתאם להערכת כוחו של האויב, ראה יהושע פרק ז.

²⁶ ראה שבט יהודה השמד השביעי: "... הדברים הצריכים למלחמות, והם ארבעה... רביעית, רבוי העם". וראה צרור המור בראשית פרשת ויחי. וראה סעיף ריח הערה 20.

²⁷ ראה משפט הצבא בישראל טו ח: "המלחמה צריכה להתנהל על אדמת האויב". וראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים כג ז, שכאשר יוצאים לעזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, ובהמשך מעבירים את המלחמה לשטח האויב נדונה כל המלחמה כולה כמלחמת מצוה. על מלחמת מנע ראה סעיף רצד. וראה מלחמה ואסטרטגיה עמ' 423 – 431, שלא תמיד יש יתרונות להתקפה והעיקר הוא להיות פעיל ובעל יזמה.

²⁸ ראה יהושע י ט: "ויבא אליהם יהושע פתאם כל הלילה עלה מן הגלגל". וראה יהושע יא ז: "ויבא יהושע וכל עם המלחמה עמו עליהם על מי מרום פתאם ויפלו בהם".

²⁹ ראה משלי כד ו: "כי בתחבולות תעשה לך מלחמה ותשועה ברב יועץ"; קהלת ט יח: "טובה חכמה מכלי קרב" וספרנו שם; רלב"ג על שמואל א טז יח. וראה שבט יהודה השמד השביעי: "... הדברים הצריכים למלחמות, והם ארבעה: ראשונה הפקחות והתבונה לתחבולות...". וראה יהושע פרק ח שבמלחמה נגד העי התחזו ישראל כאילו הם נסוגים. וראה הצבא כהלכה ט יב שאין איסור לסגת אם הנסיגה מהוה חלק מתכסיס מלחמתי או מתוך שיקול טקטי.

ההחלטות הבאות נתונות לשיקול דעת של האחראים

- תקציב הבטחון כותב הרמב"ם: "מותר למלך להרבות סוסים כמה שירצה לרכיבת צבא וכן ירבה סוסים במחנהו כדי להבהיל את האויב".³³
- גודל הצבא ושיטת הגיוס³⁴
- ארגון הצבא³⁵
- סדר האימונים³⁶
- אילו ערים להקיף בחומות,³⁷ וכיצד לתכנן חומות אלה³⁸
- הקף השימוש בכח שלא בזמן מלחמה³⁹

³⁰ ראה משפט הצבא בישראל טו ה. וראה שם כ א: "להזהר שלא להלחם בבת אחת בבי חזיתות".

³¹ ראה סעיף של. וראה העמק דבר דברים כ יב; העמק דבר במדבר כד ח.

³² בימי המקרא היו רגילים לחלק את הכוחות לשלושה ראשים, ראה פירוש הרמב"ם על התורה בראשית יד טו; שופטים ז טז; שמואל א יא יא; שמואל ב יח ב ועוד. וראה קדמוניות היהודים ספר שנים עשר פסקה 338 שגם יהודה המכבי פעל בדרך זו.

³³ משנה עם פירוש הרמב"ם סנהדרין ב ה. וראה ספר החינוך תצט. ראה בבלי סנהדרין כא ב: "לו אינו מרבה אבל מרבה כדי רכבו ופרשיו". וראה סעיף צב. על המשמעות העצומה של העזרות בסוסי מלחמה ראה Politics & Culture in International History P. 35. על הצטיידות מלכי ישראל בנשק רב בימי התנ"ך ראה דברי הימים ב לב ה וכן שם כו יד.

³⁴ בימי התנ"ך ובימי המשנה היה לעיתים גם צבא סדיר וגם צבא מילואים, ראה רש"י בבלי סנהדרין כא ב ד"ה אספניא. וראה אברבנאל מלכים א ט כב. היו זמנים שבהם לא היה לו צבא כלל ובשעת חירום היו המנהיגים קוראים להתייצב לשירות צבאי, ראה שופטים פרק ה; שופטים ו לה; שמואל א יא ז. וראה במדבר לא ד, שלמלחמה עם מדין יצאו אלף מכל שבט. וראה תורת המלחמה בארצות המקרא עמ' 241 – 243, שהארץ חולקה בימי דוד לשנים עשר מחוזות, וכל מחוז היה אחראי לצבא מילואים בגודל אחיד (24,000) אשר גם הוא נחלק לשתיים עשרה מחלקות שוות. לפי דרישת השלטון המרכזי שלח כל מחוז מחלקה אחת או יותר. וראה שם את ההסבר הרציונלי להסדר זה.

³⁵ בימי התנ"ך היה הצבא מאורגן בדרך כלל ביחידות של אלפים ושל מאות ראה, לדוגמא, שמואל ב יח א. לעיתים ביחידות של חמישים, ראה שמואל א ח יב; מלכים ב א ט. לא מצאנו שלמלכי ישראל היו שרי עשרות. לעיתים נדירות יחידות היו בנות עשרת אלפים חילים, ראה שופטים ד ו, שופטים כ לד ועוד. על ציוד היחידות בנשק מסוגים שונים ראה דברי הימים א יב ב: "נשקי קשת מימינים ומשמאלים באבנים ובחצים בקשת מאחי שאול מבנימין". שם פסוק ט: "ומן הגדי... ערכי צנה ורמח ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים למהרי". שם פסוק כה: "בני יהודה נושאי צנה ורמח". הערה זו נכתבה בעקבות הספר תורת המלחמה בארצות המקרא עמ' 233.

על ארגון האספקה ראה שופטים כ י: "ולקחנו עשרה אנשים למאה לכל שבטי ישראל ומאה לאלף ואלף לרבבה לקחת צדה לעם...".

³⁶ ראה מאמר על יהודי ונציה עמ' 136 – 137: "כי בימים ההם לא היו אנשי המלחמה בישראל נבדלים משאר העם... והאכרים היו מהווים גוף הצבא הנבחר והרצוי ביותר... ועל כן היה ראוי, כי לפחות בכל שנה שביעית ישבתו מעבודת האדמה ויתאספו להכיר איש את רעהו ולהתאמן, או גם לצאת למערכת המלחמה בעונת השנה הפנויה, שהכל חפשים בה".

³⁷ ראה מלכים א ט טו ששלמה בנה חומות בירושלים, חצור מגידו וגזר. וראה דבה"ב יא ה – י על הערים שביצר רחבעם. על המלך אסא ראה דברי הימים ב יד ו: "ויאמר ליהודה נבנה את הערים האלה ונסב חומה ומגדלים דלתים ובריחים". וראה הושע ח יד: "וייהודה הרבה ערים בצורות".

³⁸ ראה רש"י דברי הימים ב יא ה: "ויבן ערים למצור - ערים קטנים בנה וסבב כל סביבותם מים משום חוזק". וראה איכ"ר ב יב שהיו מקומות שבהם עשו שורא ובר שורא.

• יציאה למלחמת רשות.⁴⁰

בד בבד עם עיצוב מדיניות בטחון לאומי על ראשי העם לשנן מקרא מפורש בתורה: "וזכרת את ה' אלוקיך ה' אלוקיך כי הוא הנתן לך כח לעשות חיל...".⁴¹ פסוק מפורש בתורה: "רק לא ירבה לו סוסים...", ומבאר הרמב"ן: "... שלא יבטח על רכבו כי רב ועל פרשיו כי עצמו מאד אבל יהיה מבטחו בה' אלקיו".⁴²

כאשר הפרנסים מתקנים תקנות עליהם להיות מודעים לשיקולי הבטחון.

זו מידת התורה. פוסק הרמב"ם: "... ואין עושין עיר הנדחת בספר כדי שלא יכנסו עובדי כוכבים ויחריבו את ארץ ישראל".⁴³ מפורש במסכת גרים: "... גר תושב... אין משיבין אותו בספר... שנאמר... 'עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו לא תוננו'".⁴⁴ מוסיף המשך חכמה: "ששם יכול להתחבר אל האויב".⁴⁵

זו מדת חכמים. פוסק השו"ע: "אסור לגדל כלב רע, אלא אם כן הוא אסור בשלשלאות של ברזל וקשור בהם. ובעיר הסמוכה לספר, מותר לגדלו".⁴⁶ פוסק הבי"י בהלכות חוה"מ: "חומת העיר שנפרצה... ואם היתה סמוכה לספר סותר אותה ובונה כדרכו".⁴⁷

לשיקולים בטחוניים משקל רב בפסיקה ובהוראה. הרמב"ם פוסק: "ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם והיה לו גנאי לפי שלא ידמה להן הרי זה מותר ללבוש במלבושיהן ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין",⁴⁸ ומבאר הכסף משנה: "ויש לומר דמשום הצלת ישראל הוא דשרו וכשהישראלים עומדים לפני המלכים הם מצילים את ישראל".⁴⁹

³⁹ אפשרויות השימוש בכח שלא בזמן מלחמה רבות ומגוונות. לדוגמא, הכרזת כוננות, פריסת כוחות, גיוסים, תזוזות צבא, תמרונים, פעולות תגמול, ראה מלחמה ואסטרטגיה עמ' 568 – 570.

⁴⁰ ראה סעיפים רצד רצו. וראה סעיף קלה.

⁴¹ דברים ח יח.

⁴² פירוש הרמב"ן על התורה דברים יז טז. וראה פירוש הרמב"ן על התורה בראשית יט ח.

⁴³ רמב"ם עבודה זרה ה ד. וראה קרית ספר שם שהדרשה היא מדאורייתא. וראה בבלי מגילה יג ב: "אמר ליה: עם אחד הן. שמא תאמר קרחה אני עושה במלכותך - מפוזרין הם בין העמים".

⁴⁴ מסכת גרים ג א – ד. וראה ספרי על דברים כג יז.

⁴⁵ משך חכמה דברים כג יז ד"ה עמך ישב.

⁴⁶ שו"ע חו"מ תט ג.

⁴⁷ בית יוסף טור אורח חיים תקמד. וראה גירסתו בתוספתא בתחילת מסכת מועד קטן. וראה ספר חסידים (וויס.) תתקן.

⁴⁸ רמב"ם עבודה זרה יא ג.

⁴⁹ כסף משנה שם. וראה אגרת המוסר לרבי שלמה אלעמי דף כג א: "... ואחרי אשר לא נשאר יהודי רואה פני המלך דורש טוב לעמו ומליץ עליהם, מצאו המשחיתים מקום לשרש גזעיהם...".

גם כיום תקפות כל ההוראות הנוגעות לבטחון לאומי.⁵⁰

לשיקולים בטחוניים משקל רב בפסיקה ובהוראה. פוסק הרש"ז אויערבאך, שעל חיל המשרת בחיל המודיעין לפענח תשדורות של מדינה עוינת בשבת אפילו אם הסבירות שהתשדורות נוגעות לישראל, וכי פיענוח התשדורות יציל נפשות - קטן ביותר.⁵¹

נחלקו הראשונים בשאלה אם בימות המשיח יהיו מלחמות. הספורנו כתב: "כשיהיו ימי המשיח יהיו ככוכבי השמים, שלא תשלוט בהם יד אדם ויהיו באורם לעולם".⁵² כתב המלבי"ם: "... המלך המשיח, כמו שראהו זכריה בנבואתו עני ורוכב על חמור... שלא ירכב על סוס המוכן למלחמה רק על החמור...".⁵³ כתב האגרות משה: "ודאי מלך המשיח לא יצטרך לכלי זין, וברמב"ם אף שכתב... שמלך המשיח ילחם מלחמות ה' שיש מקום לומר שיהיה בכלי זין הרי כתב אח"ז בפ"ב ה"ב שרק מלחמת גוג ומגוג יהיה בתחלת ימות המשיח שמשמע שאח"כ לא תהיה עוד מלחמה בימות המשיח".⁵⁴

ויש סוברים, שגם בימות המשיח עלולות להיות מלחמות,⁵⁵ ויהיה צורך להתכונן לקראתן. אומר הנביא: "על חומתך ירושלם הפקדתי שומרים וכו' ", ומפרש הרד"ק: " אמר האל לירושלם, אחר שיבנו חומותיך, אל תפחדי שיפלו עוד לעולם כי אני הפקדתי עליהם שומרים כל היום וכל הלילה תמיד".⁵⁶ אומר הספרי: "דרש רבי יהודה: 'משא דבר ה' בארץ חדרך...'".⁵⁷ – זה משיח, שהוא חד לאומות ורך לישראל".⁵⁸

⁵⁰ ראה חידוש הציונות עמ' 162: "על ישראל לשאוף למירב הבטחון, אך נסיון להגיע כאילו לבטחון מוחלט" הוא בחזקת פטה מורגנה שאסור להאמין בה... לכן כדי לא ליצור אשליות, ועל מנת לא להעמיד כיעד ערך שהוא מעבר לאופן האפשרויות... מתכוון הערך לישראל היושבת לבטח יחסית במדה מירבית, ללא העמדת יעד בלתי אפשרי של 'בטחון מוחלט'".

⁵¹ ראה הרב משה מרדכי פרבשטיין, "גדרי ספק פיקוח נפש", אסיא נג - נד אלול תשנ"ד עמ' 100.

⁵² ספורנו בראשית טו ה.

⁵³ מלבי"ם בראשית מט יא.

⁵⁴ שו"ת אגרות משה או"ח ד פא. וראה כלי חמדה שמיני ג ד"ה איברא, וראה גם שם בכל אות ג.

⁵⁵ ראה בבלי שבת סג א שלדעת שמואל גם לעתיד לבא יצטרכו לנשק. וראה סעיף רצד הערה 23.

⁵⁶ רד"ק ישעיהו סב ו. הערת הרב נבצל: "חומות ירושלים יש להם תפקיד הלכתי, בהם גבול מחנה ישראל, מקום אכילת מע"ש וקדשים קלים ושלוח מצורעים". נראה להעיר, שסברת הרב נבצל אינה מבארת למה הנביא מתנבא לא רק על חומה אלא גם על שומרים.

ויש לעיין שלדעת שהנביא ישעיה יהיו חומות בימות המשיח ואילו הנביא זכריה ב ח מתנבא: "... פרזות תשב ירושלים מרב אדם ובהמה בתוכה", וראה רש"י על דברים ג ה, ואכמ"ל.

⁵⁷ זכריה ט א.

⁵⁸ ספרי דברים א א.

רצג. "מלחמות ה' "¹

כותב הרש"ר הירש: "וכאשר יתפוס ישראל את מקומו בין האומות, ייזהר בזכות העמים על נחלתם; אל יראה את עצמו כעם כובש הנותן חיתתו על כל העמים, עד ששוב אין עם יכול לשבת לבטח בארצו, אלא מעשה מלחמתו ותפארת מלחמתו יהיו מוגבלים לכיבוש הארץ היחידה שה' יעד לו מראשית התהוותו ההיסטורית".²

מלחמה עלולה לפגוע קשה ביעודי התורה³**טובת היחיד**

- נפגעים ואבדות אומר המדרש: "מפני ארבעה דברים הזקנה קופצת על אדם... מפני המלחמות".⁴ כותב הרמב"ן: "כי יתכן שינצחו את אויביהם וימותו גם מהם רבים כדרך המלחמות".⁵
- כותב האברבנאל: "מאשר הנשים והטף לא יעשו מלחמה לא בגבורתם ולא בעצתם כפי טבעם, וכיון שאין עושים מלחמה אין ראוי שימותו בה".⁶
- ירידה מוסרית כותב הרמב"ן: "הישר בבני אדם בטבעו, יתלבש אכזריות וחמה כצאת מחנה על אויב".⁷ כותב המהרש"א: "... לפי שדרך בעלי מלחמות שמצוי בהם גזל ועריות".⁸ כותב הרב קוסובסקי: "מלבד חללי החרב והחורבן החומרי שהמלחמה מביאה לעולם נורא ומסוכן עוד יותר החורבן המוסרי שהיא גוררת אחריה".⁹

טובת הכלל

- יציאה למלחמה עלולה לגרום למריבה ומחלוקת בין התומכים למתנגדים.¹⁰

¹ ראה שמואל א כה כח: "כי עשה יעשה ה' לאדני בית נאמן כי מלחמות ה' אדני נלחם". וראה רמב"ם מלכים ד י: "יתהיה מגמתו ומחשבתו... ולהלחם מלחמות ה' ". וראה רמב"ם שם ז טו: "וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה".

² רש"ר הירש דברים ב ה. וראה סעיף רפז.

³ ראה צניף מלוכה עמ' 187 - 190. וראה סעיפים כז - לא

⁴ תנחומא חיי שרה ב. וראה רד"ק מלכים א א א: "מפני המלחמות אשר נלחם תשש כחו וקפצה עליו הזקנה".
⁵ פירוש הרמב"ן על התורה דברים כ ד. וראה מני"ח על מצוה תכה; מרומי שדה ברכות ג ב ד"ה ונמלכין בסנהדרין; העמק דבר בראשית ט ה.

⁶ אברבנאל דברים כ י. וראה בר"ר מד ד: "לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר תאמר אותן אוכלסין שהרגתי שהיה בהם צדיק אחד וירא שמים אחד...". וראה רד"ק דברי הימים א כב ח.

⁷ פירוש הרמב"ן על התורה דברים כג י. וראה אברבנאל דברים כ י. וראה פירוש הרמב"ן דברים כב ו בענין צער בעלי חיים. וראה מ"ב סימן א ס"ק ה.

⁸ חידו"א בבלי סנהדרין מט א ד"ה ויקבר. וראה רמב"ם תשובה ט א. וראה קדמות היהודים נגד אפיון א יב: "וגם לא נמשכו אבותינו אחרי המלחמה למען שלול שלל, או להרחיב את נחלתם כדרך יתר העמים, אף כי מלאה הארץ רבבות אנשים גיבורי חיל".

⁹ שבת ומועד א עמ' רצו.

¹⁰ ראה במדבר"ר ח ד: "... שבשעה שאמרו הגבעונים עלה אלינו מהרה והושיעה לנו ועזרנו באותה שעה אמר יהושע וכי בשביל הגרים הללו אנו מטריחים על הצבור?" המתנגדים עשויים שלא להצטרף למאמץ המלחמתי ואף להפריע לו, ראה ירמיה כא ט; שם לח יט. וראה מלחמה ואסטרטגיה עמ' 67: "שכנוע העם

- אבידות האויב עלולות להוות עילה לפגיעה ביהודים הנמצאים בחוץ לארץ.¹¹

טובת המדינה

- פגיעה בכלכלה¹²
- פגיעה בחברה¹³
- חשש לפגיעה ביציבות השלטון¹⁴

טובת האנושות

המדרש אומר: "פסח אין את מוצא שכתוב בו אפילו שמחה אחת, ולמה... בשביל שמתו בו המצריים".¹⁵ כותב המצודות: "ואפילו באותם שצוה להם לא תחיה כל נשמה, צוה לשאול להם לשלום, כי אינו חפץ בחורבן העולם".¹⁶ כותב הנצי"ב: "יראי ה' אין להם שמחה על חורבן הישוב אפילו של שונאיו".¹⁷

קידוש השם

כותב המשך חכמה: "שפיכות דמים מסלקת השכינה".¹⁸ כותב הראי"ה קוק: "... ולא ממורא בז רצח, יאיר אור אלקי ישראל בעולם".¹⁹

אבידות מרובות או כשלון עלולים לגרום לחילול השם.²⁰

בצדקת המלחמה הוא תנאי לזכות בתמיכתו במלחמה ובהתגייסותו למענה. מלחמה שמעוררת מחלוקות יוצרת לחצים פנימיים, הפוגעים בייעילות הצבאית".

¹¹ ראה אסתר רבה ז יג. וראה תרגום שני אסתר ג ח; מדרש תלפיות ענף יהושע ד"ה מהקבוץ. וראה בבלי פסחים פז ב "והיינו דאמר להו ההוא מינא לרבי חנינא וכו' ". וראה יון מצולה, לבוב תרי"א עמ' 10: "ויצעק בקול גדול... הגאון מוהר"ר אהרן אל היהודים ויאמר עליהם שמעו אחי ועמי אנחנו בגלות בין העמים אם תשלחו יד בשרים ושמעו כל מלכי אדום וינקמו נקמתם מכל אחינו שבגולה חלילה...".

¹² ראה סעיף צב. וראה אברבנאל על מלכים א יב ד.

¹³ ראה פרקי אבות עם פירוש נחלת אבות, אבות ג ב. וראה רש"י דברי הימים א יח יד. על יציאה למלחמה משיקולים לא ענייניים, ראה בבלי תמורה טז א: "לך וטורדן במלחמה".

¹⁴ ראה מלכים א טו כז; שם טז טו.

¹⁵ פסיקתא דרב כהנא פרשת וזאת הברכה ב. וראה משך חכמה שמות יב טז; שם דברים יג יט. וראה שו"ת התשב"ץ ב רמו, שבמיוקקה לא היו אומרים 'שמחו השמים' בשביעי של פסח. לעומת זאת, אומרת הגמרא בבלי מגילה טז א שמותר לישראל לשמוח בנפול אויב נכרי מפני שכתוב 'ואתה על במותימו תדרך'. וראה חידושי אגדות למהר"ל סנהדרין לח ב ד"ה אינו שש, שהקב"ה אינו שש במות יצוריו אך בני אדם שנפגעו מרשעים רשאים לשמוח. וראה שו"ת חוות יאיר רכה; תורה תמימה שמות יד ס"ק ט. על קביעת ימי שמחה בשל נצחון על האויב ראה הלכות יום העצמאות ויום ירושלים. וראה חשוקי חמד מגילה עמ' רז.

¹⁶ מצודת דוד תרא. וראה אברבנאל דברים כ י.

¹⁷ הרחב דבר על העמק דבר דברים לג יא. וראה העמק דבר שמות יא ג: "ובאמת נהג משה בזה כדבר ה' לאברהם אבינו והיית לאב המון גויים, וכמו אב שחס על בנו שהולך בעקבות ולא מיסרו בחנם רק מה שיהיה לתועלת".

¹⁸ משך חכמה הפטרת פרשת ויחי. וראה רלב"ג מלכים א ז נא; ספר החינוך תקה.

¹⁹ אגרות הראיה א מד.

²⁰ ראה תרגום יונתן בן עוזיאל ותרגום ירושלמי לבראשית טו א.

ליציאה למלחמה עלולות להיות ההשלכות הבאות

התפתחויות בלתי צפויות פסוק מפורש בספר מלכים: "ויען מלך ישראל ויאמר דברו אל תהלה חוגר כמפתח".²¹ אומר נעים זמירת ישראל: "אין המלך נושע ברב חיל גבור לא ינצל ברב כח".²² כותב האברבנאל: "כי נצחון המלחמות הוא דבר מסופק מאד".²³

כותב הרב משה חפץ: "המריבה והקטטה בין שנים תצריך אל השלישי שיכריע וירויח ביניהם. ואם שתי מדינות ינצו וילחמו יחד היא סיבה לעבדות ופרצה קוראת לגנב מלך עז פנים לבוא לשים בצואריהם שלשלת העבדות, הואיל וחלק לבם עתה יאשמו".²⁴

חשש מנקמה פסוק מפורש בתורה: "אמר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר אל תירא אברם...".²⁵ ומבאר המדרש: "... לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר תאמר אותן המלכים שהרגתי שבניהם מכנסין אוכלוסין ובאים ועושים עמי מלחמה, אמר לו הקב"ה אל תירא".²⁶ פסוק מפורש בתורה: "ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אתי להבאישי ביושב הארץ בכנעני ובפרזי ואני מתי מספר ונאספו עלי והכוני ונשמדתי אני וביתי".²⁷

פסוק מפורש בקהלת: "... עת אשר שלט האדם באדם לרע לו", ומפרש רש"י: "וראיתי עת אשר שלט אדם בחברו וגבר עליו וסופו נהפך לרעתו. עמלק נתגבר על ישראל וסופו: 'ואחריתו עדי אובד'".²⁸ כותב הרב הענקין: "... שישים כל מעיניו להגיע אל השלום, והבלגה צריכה להיות נר לרגלם ולא לתפוש בנצחון לשעה הגורם אחר כך ח"ו בכיה".²⁹

הגרות למלחמות נוספות כותב הרלב"ג: "כי כמו זה המלך יתעורר תמיד לרוץ להלחם לכבוש ארצות מפני ראותו רוב הצלחתו ולא יתישב תחלה אם ראוי להלחם לו אם לא, ויביאהו זה להלחם תמיד כמו שקרה לאלכסנדר עד שיפול ביד שתקיף ממנו".³⁰

כיוצא בזה, מתוך בטחון עצמי ומתוך גאווה עלולים המנצחים לזלזל באויב ולספוג מפלות כבדות.³¹

מירוץ חימוש³²

חכמים לא תקנו ברכה על יציאה למלחמת מצוה ואפילו לא על מצות זכירת עמלק.³³

²¹ מלכים א כ יא. וראה תנחומא בלק ו; רש"י במדבר כב יח.

²² תהילים לג טז.

²³ אברבנאל על דברים כ י. ראה מלכים ב יב כא; שם טו כט – ל; דברי הימים ב כד כד; ירמיה לח יט. דברי הימים ב כה כז ורש"י שם.

²⁴ מלאכת מחשבת פרשת לך לך. וראה דברי הימים ב כה יג. וראה ספרי דברים כה יט: "והיה בהניח ה' אלקיך לך מכל אויבך מסביב – שלא תאגוד עליך אגודה", ובספרי עם פירוש ספרי דבי רב מפרש שמצוה להלחם בעמלק רק אם אין חשש האויבים יתאגדו ויסייעו לעמלק. וראה גירסת הגר"א בספרי עמק הנצי"ב.

²⁵ בראשית טו א.

²⁶ בראשית רבה מד ד. וראה תרגום יונתן בן עוזיאל ותרגום ירושלמי על בראשית שם.

²⁷ בראשית לד ל.

²⁸ רש"י על קהלת ח ט. וראה אברבנאל דברים כ י.

²⁹ לב איברא עמ' 116.

³⁰ רלב"ג משלי ל כח. וראה דברי הימים ב כה יט: "אמרת הנה הכית את אדום ונשאך לבך להכביד".

³¹ ראה, לדוגמא, מלכים א כ בענין בן חדד. הערת הרב נבנצל: "שם היתה השגחת הבורא על ישראל".

³² ראה מלחמה ואסטרטגיה עמ' 300 – 302.

יציאה למלחמה יזומה מותרת רק בתנאים ונסיבות הבאים

לחזוקה הדת ולתיקון העולם מדרש תנחומא אומר: "כל מה שכתוב בתורה לשום שלום הוא נכתב ואע"פ שכתוב בתורה מלחמות אף המלחמות לשום שלום נכתבו".³⁴ כותב הרמב"ם: "... לכך אמר 'והיה מחנך קדוש'... כי המחנה כמקדש ה', ואינו כמחנות הגויים לשחיתות ולפשע... אלא מטרתנו אנו תקון בני אדם לעבודת ה' וסדירות מצבם".³⁵

כותב הרלב"ג: "... אין ראוי להלחם עם אנשים אם לא היתה שם סיבה ראויה תביא על זה ועל זה סיפר ששלח יפתח מה ששלח לבני עמו".³⁶ כותב המשך חכמה: "ויצחק לא נלחם מימיו... כי היה נגד דרכי המוסר אשר אנשי הארץ שלמים הם אתו, יביט לנחול ארצם".³⁷

כותב רלב"ג: "שראוי למי שיתחיל במלחמה עם מי שתקיף ממנו שיעשה דבריו בחכמה ר"ל שאם לא יתבאר לו שינצח לא ימסור עצמו לסכנה".³⁸

אין מנוס דורש הספרי: "גדול השלום - שאפילו בשעת מלחמה צריכים שלום",³⁹ ומבאר הנצי"ב: "לבקש תחבולות, שלא יבואו למלחמה".⁴⁰ אומרים חכמים: "... הרי הוא אומר: 'טובה חכמה מכלי קרב'. גדולה פסקין שעשה אלישע יותר מכל כלי מלחמות שעשה יורם בן אחאב, שנאמר: 'ויאמר לא תכס וגו' ויכרה להם כרה גדולה' - אין כרה אלא לשון שלום".⁴¹ פסוק מפורש בספר יהושע: "וישלחו בני ישראל אל בני ראובן ואל בני גד ואל חצי שבט משנה אל ארץ הגלעד את פינחס בן אלעזר הכהן",⁴² ומבאר הרלב"ג: "למדנו מענין שלוח פנחס והנשיאים לשבטים שהיו מעבר לירדן לחקור אמתת הענין קודם עלותם עליהם לצבא... הלא תראה כי לולא זאת החקירה היה נמשך מזה נזק רב בעלות בני ישראל לצבא על אחיהם".⁴³

כותב היערות דבש: "הרבה מלחמות רשות שנעשו בשביל פרנסת עניים, מה שהיה דוד יכול לתקן בפתחו אוצרים המוכנים לבית ה'. וזה פירוש הפסוק 'דמים הרבה שפכת', כי לחמת מלחמת רשות, ולא היה הצורך כי היה לך לפרנס מן האוצרות ואתה קמצת בשלך בצדקה".⁴⁴

³³ ראה כף החיים או"ח תרפה ס"ק כט.

³⁴ מדרש תנחומא צו ג. וראה אורות, ארץ ישראל, המלחמה א: "כשיש מלחמה גדולה בעולם מתעורר כח המשיח". וראה בהמשך סעיף י: "המלחמות מעמיקות את הערך המיוחד של כל עם וכו'". על מקרים שבהם מלחמה השפיעה לטובה על החברה ועל התרבות החומרית ראה מלחמה ואסטרטגיה עמ' 58 – 61.

³⁵ מו"נ ג מא. וראה סעיף רפח.

³⁶ רלב"ג שופטים טז התועלת הדי'. וראה קדמוניות היהודים ספר חמישי 151 בענין מלחמת השבטים שבט בנימין: "מועצת הזקנים עצרה בהם והוכיחה, שלא מן היושר הוא להביא מלחמה על בני עמם באופן נחפז כל כך, בטרם באו בדין ודברים בענין הטענות, הואיל ואין הדין מתיר לצאת למלחמה אפילו על נכרים בלי משלחת ונסיון מעין זה להחזיר בתשובה את הנראים כפושעים".

³⁷ משך חכמה בראשית כו כה.

³⁸ רלב"ג שופטים י ד התועלת התשיעית. וראה נפת צופים המובא בסעיף קלה הערה 37.

³⁹ ספרי על במדבר ו כו.

⁴⁰ ספרי עם עמק הנצי"ב.

⁴¹ ילקוט שמעוני מלכים ב רלא. פסקין - תחבולה, תכסיס. וראה מפרשים על קהלת ט יח.

⁴² יהושע כב יג - יד.

⁴³ רלב"ג יהושע סוף פרק כד התועלת השמינית.

⁴⁴ יערות דבש חלק ראשון, דרוש שני (תוכחת מוסר ט' טבת תקל"ד בק"ק מיץ).

לפיכך מצוה לקרוא לשלום לפני יציאה למלחמה.⁴⁵ כותב החתום סופר: "צותה התורה לקרוא לשלום שלא יהיה אכזריות כגזלנים נוטלים והורגים, לכך יקראו לשלום, שיהיה ניכר שהמה לעצמם גרמו".⁴⁶ לדעת הרמב"ם יש לקרוא לשלום אפילו לעמלק.⁴⁷

על הקריאה לשלום להיות בתום לב. הרמב"ם פוסק: "ויש למלך להתנות עמהם שיקח חצי ממונם, או הקרקעות ויניח כל המטלטלין..."⁴⁸ ומכאן שאסור למלך לדרוש יותר מכך.⁴⁹ כיוצא בזה כותב הרלב"ג: "שאיך ראוי למי שיבקש שלום מאחר שיבוא אליו בחיל כבוד ובדחוקה כי כמו זה השלום לא יהיה אלא מחמת יראה ולא יהיה מלב ומנפש וזה הוא הפך המכוון בשלום".⁵⁰ יש להמתין שלושה ימים לתשובה לקריאה לשלום.⁵¹

פגיעה מדתית בלוחמים⁵²

פגיעה מדתית באויב אומרים חכמים: "מלך בשר ודם, כשהמדינה מורדת עליו מהו עושה? משלח לגיונות והם מקיפים עליה. בתחילה הוא סוכר אמת המים שלהם. אם חוזרים מוטב, ואם לאו הוא מורה בהם חיצים. אם חוזרים מוטב ואם לאו זורק בהם נפט. אם חוזרים מוטב ואם לאו מגרה בהם לגיונות ואוכלוסים הרבה. אם חוזרים מוטב ואם לאו אוסר אותם בבית האסורים. אם חוזרים מוטב ואם לאו הורג הגדולים שבהם".⁵³

יש סוברים שאסור להרוג יותר מאשר את ששית האויב.⁵⁴

לשם שמים כותב העקידה: "... שעל הענין הזה יסד דוד מזמור ה' אורי וישעי וכו'... אחת שאלתי מאת ה'... כי אם בכל מעשיו ומלחמותיו יש לו השקפה תמידית אליו

⁴⁵ ראה במדבר רבה יט לג; רש"י שמואל ב כ יח; רמב"ם מלכים ו א והלכה ה. וראה בירור הלכה על מסכת סוטה דף לה ב; משפט המלחמה פרק טז. וראה סעיף של.

⁴⁶ תורת משה, דברים שופטים ד"ה כי תקרב אל עיר. וראה תנחומא צו ג: "אמר לו הקב"ה שיחרים אותם, שנאמר: 'כי החרם תחרימם', ומשה לא עשה כן אלא אמר: עכשיו אני הולך ומכה מי [ש]חטא ומי שלא חטא? אלא בשלום אני בא עליהם".

⁴⁷ ראה רמב"ם מלכים ו ד. על קריאה לשלום לעמו ולמואב ראה רמב"ם מלכים ו ו וספר החינוך תקסב.

⁴⁸ רמב"ם מלכים ו ב.

⁴⁹ ראה מלכים א כ ז. וראה סעיף רלו הערה 26.

⁵⁰ רלב"ג על בראשית סוף פרק כו התועלת השמינית.

⁵¹ ראה ספרי דברים כ יט. הרמב"ם השמיט הלכה זו.

⁵² ראה סעיף קלה הערה 9; סעיף שכה הערה 36.

⁵³ ילקוט שמעוני וארא קפב. וראה רש"י שמות ח יז. על מדתיות במלחמה ראה סעיף של הערה 64.

⁵⁴ ראה בבלי שבועות לה ב: "מלכותא דקטלה חד משיתא בעלמא לא מיענש". משמע, שמלכות שהורגת יותר מששית נענשת בידי שמים. וראה מהרש"א שם על תוס' ד"ה דקטלא; שו"ת חת"ס או"ח רח ד"ה ואגב, ושם חו"מ מד. וצ"ע שהרי במלחמת רשות מצוה להרוג את כל הזכרים. וראה הרב יהודה גרשוני, "על הגבורות ועל המלחמות", תחומין ד עמ' 59, שגם למלחמת מגן אין יוצאים אם הצפי לאבידות האויב הוא יותר מששית. ודבריו צ"ע, שהרי יש לדונם כרודף. וראה חזו"א אבהע"ז קמו סוטה לה ב ששואל מה האיסור להרוג עובדי עבודה זרה. ושמא הכלל נאמר כלפי מי שאינו עובד ע"ז. עוד י"ל שהגמרא עוסקת באומה שלימה, וראה סעיף רפז הערה 11. על הגמרא במסכת שבועות ראה סעיף פח הערה 12.

יתברך...".⁵⁵ כותב השפת אמת: "הרוצין לנקום וללחום מלחמת מצוה צריך להיות בלי שום נגיעה אפילו משהו".⁵⁶

"והייתם נקיים" כותב רש"י: "... והם בביזה לא שלחו את ידם שהראו לכל שלא נעשה לשם ממוך".⁵⁷

היוצא למלחמה שלא כדין נעניש בידי שמים. כותב הרמב"ן: "והנה שתי הכתות ראויות להענש. בנימין מרשיע שאינו חושש ליסר הרעים... וישראל עושין מלחמה שלא מן הדין".⁵⁸

כיום יש לשקול יציאה למלחמה יזומה במתינות גדולה יותר מבעבר בשל ארבעה נימוקים: א. לדעת פוסקים רבים אסור לכוף חילים לצאת למלחמה יזומה.⁵⁹ ב. הפרנסים מוחזקים כמי שאינם פועלים לשם שמים.⁶⁰ ג. המשפט הבינלאומי מתנגד למלחמות יזומות.⁶¹ ד. מלחמה מודרנית עלולה לגרום לנזקים שלא היו כדוגמתם בעבר. גם כיום ראוי לקרוא לשלום בטרם יוצאים למלחמה.⁶²

פוסק הרמב"ם: "המלך המשיח... תהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה'".⁶³ אומר המדרש: "וקראת אליה לשלום מדבר במלך המשיח שפותח להם לשלום: 'ודבר שלום לגויים ומשלו מים עד ים'".⁶⁴

*

⁵⁵ עקידת יצחק מבוא שערים, דף יח א.

⁵⁶ שפת אמת על מטות שנת תר"נ. וראה אברבנאל על שמואל ב ב כז: "ואני אחשוב שדוד המלך ע"ה חשב שיואב לא נתכוון בזה לנקום נקמת עשהאל אחיו אבל עשה זה... כי חשב יואב שאבנר בבואו אל דוד יהיה כל ישראל אחריו ויהיו כלם בשלוח ובהשקט ואז לא יהיה ליואב העושר והשלל אשר היה מקוה במלחמה ולכן מאס בשלום ובחר במלחמה". הערת הרב נבנצל: "זה נגד הגמרא בסנהדרין מ"ט, והמפורש בנביא, שהרגו כגואל הדם". וראה משך חכמה בראשית כב טז: "ובכל זאת אני יודע כי 'והתברכו בזרעך (כל גויי הארץ)', שלא יכוונו בהאכזריות רק לקיים מצות השם יתברך וכמו שדרך יהושע על צוארי המלכים, לקיים מצותו יתברך בלבד, אבל לא שיקנה בהם מדת האכזריות חלילה, והבן".

⁵⁷ רש"י אסתר ח יא. וראה סעיף לא.

⁵⁸ פירוש הרמב"ן על התורה בראשית יט ח.

⁵⁹ ראה סעיפים רצד – רצו.

⁶⁰ ראה סעיפים מז קיט.

⁶¹ על תוקף המשפט הבינלאומי רפט. וראה סעיפים רצו של שלא.

⁶² ראה הצבא כהלכה פרק א הערות 20 21. וראה משי"כ הרב נבנצל, סעיף של הערה 53. נחלקו הראשונים בשאלה האם מצוה לקרוא לשלום לפני יציאה למלחמה כנגד הצר הבא עליהם. ראה משפט המלחמה פרק יז; הצבא כהלכה שם ציון 21. בימינו קוראים יש לקרוא לשלום גם למי שמתגורר בעמון ובמואב, ראה ספר החינוך תקסב: "האומות האלה כבר אבד שמם בבלבול שנחריב". וראה גם שם תקסא.

⁶³ רמב"ם מלכים ד ח - י. ראה שו"ע או"ח תפ א: "יש אומרים שיש לומר 'שפוך חמתך'... ולפתוח הפתח כדי לזכור שהוא ליל שמורים, ובזכות אמונה זו יבא משיח וישפוך חמתו על המכחשים בה'". וראה סוף סעיף רצו.

⁶⁴ תנחומא שופטים יט. וראה סוף סעיפים רצב רצו, שיש מחלוקת בשאלה האם המלך המשיח יצטרך להלחם.

המומחים למדעי המדינה עומדים על הנזקים השונים של המלחמות, הן בחיי אדם והן לכלכלת המדינה.⁶⁵ פרופ' יהושפט הרכבי כותב: "מלחמות גם הותירו בחברות משקע של תוקפנות וברוטליות, וגרמו לירידה בציות לנורמות משפטיות".⁶⁶

ראוי איפוא לעשות כל מאמץ להמנע ממלחמה. כותב פרופ' הרכבי: "מדיניות הבטחון עוסקת לא רק בזיהוי איומים או מקורותיהם, אלא גם בקביעת הסף, שחצייתו תחייב את ההפעלה של הכוח הצבאי".⁶⁷ לדעת פרופ' רולס, יש הצדקה ליזום מלחמה, רק כאשר היא עשויה להביא לידי שלום צודק ובר קיימא.⁶⁸

עם זאת, לעיתים אין מנוס מלצאת למלחמה. כותב פרופ' דרור: "... אסור שהצער או הציפייה לצער יערערו מימוש נחרץ של הערכים שלמענם אין ברירה בנסיבות מסוימות אלא לשפוך דם. אם ההחלטה נשקלה בצורה אחראית ותוך מיצוי כל האפשרויות הסבירות להמנע מפגיעה בחיי אדם ובשלום, אזי אין מקום לחרטה...".⁶⁹

מגילת היסוד של האו"ם קובעת: "כל החברות יישבו את חילוקי הדעות שלהם עם אומות אחרות באמצעי שלום באופן שלא תעורר סכנה לשלום שבין האומות, לבטחון ולצדק".⁷⁰ עוד קובעת המגילה: "הצדדים בכל סכסוך, אשר אם יתמשך עשוי לסכן את השמירה על השלום הבינלאומי ואת היציבות, יחפשו, בראש ובראשונה פתרון באמצעות משא ומתן, דרישה וחקירה, תיווך, פישור, פיוס, הסדר משפטי, או שהם יפנו לסוכנויות איזוריות או להסדרים או דרכי שלום אחרים לפי בחירתם".⁷¹

השאיפה להמנע ממלחמה באה לידי בטוי בחוקות רבות. אחדות מהן קובעות כי המדינה נוטשת את דרך המלחמה,⁷² וחוקה אחת אפילו קובעת כי חובת הצבא עצמו לפעול למניעת מלחמה.⁷³ אחרת מציינת כי פעולות שנועדו להפריע ליחסי שלום בין אומות, ובעיקר הכנות למלחמה או לתוקפנות עומדות בניגוד לחוקה.⁷⁴ חוקת פאראגוואי מדגישה כי השקפת המדינה על הזכות להגנה עצמית תואמת את השקפת האו"ם.⁷⁵

⁶⁵ ראה EB (2008) defense economics, Introduction, Opportunities foregone: the cost of wars.

⁶⁶ מלחמה ואסטרטגיה עמ' 55.

⁶⁷ מלחמה ואסטרטגיה, מדריך למידה עמ' 152.

⁶⁸ The Laws of Peoples פרק 14 (i).

⁶⁹ חידוש הציונות עמ' 203.

⁷⁰ מגילת היסוד של האו"ם 2 3.

⁷¹ מגילת היסוד של האו"ם 33 1.

⁷² ראה ICL חוקת פאראגוואי 144; שם חוקת איטליה 11.

⁷³ ראה ICL חוקת שוויצריה 58 (2).

⁷⁴ ראה, לדוגמא, ICL חוקת גרמניה 26 (1).

⁷⁵ ראה ICL חוקת פאראגוואי 144.

רצד. מלחמת מגן¹

פוסק הרמב"ם: "אין המלך נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה. ואי זו היא מלחמת מצוה זו היא... עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם".²

על המלך לצאת לעזרת ישראל מיד צר בנסיבות הבאות

- האוכלוסיה בסכנת חיים³
- עצמאות המדינה בסכנה⁴
- צביונה הרוחני בסכנה⁵
- מניעת חדירה לארץ ישראל,⁶ בין אם האויב מתכוון ליטול שטח מהארץ,⁷ בין אם הוא מתכוון לשדוד רכוש⁸ ובין אם כוונתו רק לעבור בארץ⁹
- הגנה על אזרחים. כותב החזו"א: "... שאין אימת ישראל עליהם וכשפוגשים ישראל יחידי או יחידים הורגים אותו, ולוחמים להחלישם ולהטיל אימת ישראל עליהם..."¹⁰
- שחרור חטופים¹¹

¹ ראה הצבא כהלכה א ג – ה.

² רמב"ם מלכים ה א.

³ פשט דברי הרמב"ם שם.

⁴ ראה רמב"ם תעניות ג א – ג: "אלו הן הצרות של צבור שמתעניין ומתריעין עליהן על הצרת שונאי ישראל לישראל... כיצד גוים שבאו לערוך מלחמה עם ישראל או ליטול מהם מס או ליקח מידם ארץ או לגזור עליהם גזירה". מסתבר שיש להלחם כנגד מדינה זרה החותרת תחת קיום המדינה מבלי לאיים בשימוש בכח אלא באמצעות מתן שוחד לשליטים וכד'.

⁵ ראה הערה קודמת. וראה רמב"ם חנוכה ג א. וראה הרש"ר הירש במדבר לא ב: "המטרה איננה להכניע את האויב ולגמול לו כגמולו... אך המטרה היא לחזור ולהקים את ישראל מאת המדינים, לשחרר אותה מבחינה רוחנית ומוסרית ולחלץ אותה מאימת נכליהם". וראה שו"ת משפט כהן (ענייני ארץ ישראל) סימן קמד טו.

⁶ ראה מלכים ב ג כא: "וכל מואב שמעו... ויעמדו על הגבול", וראה קהלת יעקב על נביאים שם: "שם יעברו, נקראים הם העורכים מלחמה כנגדם, ואז ישראל הותר להם להלחם להציל את עצמם".

⁷ ראה רמב"ם תעניות ג ב. וראה שו"ת דבר יהושע ב מח; בעקבי הצאן לב ד. ראה שו"ת מנחת שלמה א ז ב, שמותר לפגוע בכל מי שמאיים בשימוש בכח אם לא ישמעו בקולו, וזאת גם אם הציות לדרישתו, כשלעצמה, אינה מכבידה.

⁸ ראה רמב"ם שבת ב כג. וראה מרומי שדה עירובין מה א שמלחמה כנגד נכרים שבאו על עסקי תבן וקש היא מלחמת רשות. ויש לעיין בטעמו. לאור דבריו יש לדון בכל המלחמות שלפנינו, איזה מהן מלחמות מצוה ואילו מלחמות רשות וראה סעיף רצו.

⁹ ראה מלכים ב כג כט. וראה רמב"ם תעניות ב ד: "... אפילו חרב של שלום כגון שערכו מלחמה גוים עם גוים ועברו במקום ישראל עף על פי שאין ביניהם ובין ישראל מלחמה הרי זו צרה ומתענין עליה..."

¹⁰ חזו"א על הרמב"ם מלכים ה א.

¹¹ ראה שלטי גבורים פרק מג: "כבר ידענו מסיפורי התורה והנביאים והכתובים מה שצריך לעשות כשנרצה להציל אנשים ונשים וטף כשנשבו לבין העמים". וראה חוות בנימין א יז: "... וכגון נידון שלנו שהפרידו במכוון בין יהודים לבני אומות אחרות... הרי אם יצליח זממם אין לך חילול השם גדול מזה. על כן במלחמה עמהם הרי זה מגדר של קידוש השם". וראה הצבא בהלכה פרק א ג 9, עמ' ה - ז: "הגדרת מלחמת מצוה... כוללת... הגנה מפני חטיפות יהודים ושחרור חטופים, אם חטיפתם היא חלק מתכנית האויב לערער את בטחונו ואחזיתנו בארץ".

לעיתים יש לצאת למלחמת מנע כנגד מי שעומד ומתכוון לתקוף. כותב הטורים: "צא אליהם ואל תניחם לבא עליך פן ישחיתו הארץ".¹² כותב הרב אלמושנינו: "... צריך שיהיה יכולת במנהיג להפיל ולהשפיל האויב במקומו קודם שיתנועע לבא להזיק".¹³

זו עצת החכם. כותב הרב משה חפץ: "הירא ורך הלבב יתנהג בעצלות במלחמותיו ילך וישוב בביתו... וידום עד בוא אויבו אל ארץ שכנו, וזו לו רעה חולה וכדי בזיון וקצף ונקרא מאבד עצמו לדעת... וזה מבואר בכל מלחמות רומי וזכר לדבר מלחמת יונתן בפלשתים".¹⁴

קיימים שלושה סוגים של מלחמת מנע¹⁵

- א. מלחמה יזומה נגד מי שניכר בעליל שהוא עומד לתקוף מיידית.¹⁶ כותב הרב הרצוג: "פעולת התקפה לערער כח האויב העומד בכל רגע להתקיף ישובים יהודים סמוכים, אם יעשו התקפה על נקודה שלו יהא עסוק בהגנת עצמו, ולא יוכל להתנפל הרי זה נקרא פיקוח נפש באותו הדבר, גם אם לא התחיל עדיין להתקיף".¹⁷ זו מלחמת מצוה לכל הדעות.
- ב. מלחמה יזומה נגד מי שניכר בעליל שהוא עושה הכנות לקראת תקיפה בעתיד. יש סוברים שזו מלחמת מצוה ויש סוברים שזו מלחמת רשות.¹⁸ מחדש הרב ישראלי: "... אם כבר באו קודם, אלא שנסוגו ומטרתם לחזור ולבא, הרי הם בגדר צוררי ישראל ויש בהם דין מלחמת נקמה שהיא מצוה לכולי עלמא".¹⁹
- ג. מלחמה יזומה נגד מי שמכריז על כוונה לצאת למלחמה בעתיד. זו מלחמת רשות לכל הדעות.

¹² בעל הטורים דברים כא י.

¹³ מאמץ כח הדרוש האחד ועשרים דף קעג ב.

¹⁴ מלאכת מחשבת פרשת לך לך ד"ה ויהי בימי אמרפל. וראה קדמוניות היהודים ספר שלישי 42: "המנסים להשבית את כוח אויביהם בראשיתו חכמים הם מן הבאים למנוע את גידולו של הכוח, לאחר שהתקדם".

¹⁵ החלוקה לשלושה סוגים על פי נפש הרב עמי' צז.

¹⁶ ראה שו"ע או"ח שכט ו בהגה. וראה תנחומא פנחס ג: "וידבר ה' וגו' צרור את המדינים וגו' למה כי צוררים הם לכם. מכאן ארז"ל אם בא להרגך השכם להרגו". וראה בירור הלכה על סוטה דף מד ב ציון ג ג.

¹⁷ פסקים וכתבים א שו"ת בדיני אורח חיים מט. וכיו"ב בשו"ת היכל יצחק או"ח לז.

¹⁸ ראה משנה עם פירוש הרמב"ם על סוטה ח ו. וראה שירי קרבן על ירושלמי סוטה ח י. וראה דברות משה שבת הערה קלב: "... ובסמוך לספר אפילו לא באו אלא על עסקי תבן וקש... אלא שעשו המלחמה כדי להחליש כחם ולא יוכלו לעלות על ישראל למלחמה, משום שידעו שבדעתם לבא להלחם אחר זמן שבזה נאמר דין זה דלא יתחילו סמוך לשבת משום שאין זה סכנה קרובה שיצטרכו להתחיל סמוך לשבת". בענין פסק ההלכה ראה בירור הלכה סוטה מד ב ציון ג.

¹⁹ שו"ת עמוד הימיני טז לא. וראה איש האמונה, קול דודי דופק עמ' 81. וראה סעיף רצו הערה 5.

וראה מלחמה ואסטרטגיה, מדריך למידה עמ' 155, על ההבחנה בין סיכון ובין איום. סיכון הוא איום מופשט והוא הופך לאיום ממשי אם ניכר שהאויב נוקט באמצעים מעשיים המעידים על כוונתו לפגוע בבטחון.

גם כיום תקפות כל ההוראות הנוגעות להגנת ישראל מיד צר הבא עליהם.²⁰ כותב הרב סולובייצ'יק: "בכל עת שהיהודים בכל מקום שהם נמצאים בסכנה וזקוקים לעזרה, חייבים אנו לעשות כל מה שבידינו לעזור, ולהשתמש בכל האמצעים העומדים לרשותנו".²¹ פוסק הרב עובדיה יוסף: "שאינן ספק שמצוה רבה הם עושים לקדם פני צבאות האויב הבאים לזרוע הרס ולהשמיד ולהרוג ולאבד אנשים נשים וטף".²²

כותב הרמב"ם בפירושו המשניות: "אבל ימות המשיח הוא זמן שבו תחזור מלכות לישראל, ויחזרו לארץ ישראל, ויהיה אותו המלך העומד מקום מלכותו ציון... וכל מי שיעמוד עליו יכריתתו ה' וימסרהו בידו".²³

*

כותב פרופ' הרכבי: "מטרתם הבסיסית של בני האדם, פרטים כמדינות, היא לשמור על ישותם ולמנוע שיתנכלו להם".²⁴

פרופ' הרכבי מפרט את המשימות העומדות בפני הממונים על הבטחון: "... הגנה על עצם קיום המדינה... הגנה על חיי התושבים. שמירה על השלמות הטריטוריאלית... שמירה על העצמאות... שמירה על מעמד בהיררכיה הבין-לאומית... על מעמד כלכלי או על קווי אספקה... שמירה על המשטר... בטחון שוטף, הגנה מפני התנכלויות בגבולות, כמו הסתננות ופיגועי טרור".²⁵

מגילת היסוד של האומות המאוחדות קובעת שיש לכל מדינה זכות להגנה עצמית: "שום דבר בכתב אמנה זה לא ימנע את הזכות המוקנית ליחיד או לציבור להגנה עצמית כאשר התקפה מזוינת מתרחשת כנגד חבר באומות המאוחדות".²⁶

האסיפה הכללית של האומות המאוחדות הגדירה מהי התקפה: פלישה או התקפה על ידי כוחות מזוינים של מדינה בשטח של מדינה אחרת, כיבוש צבאי ולו גם זמני, הפצצות על שטח של מדינה אחרת, מצור של ימים או חופים, התקפה של כוחות מזוינים של מדינה על כוחות אוויר ים או יבשה של מדינה אחרת. פעולה של מדינה שיש בה משום מתן רשות להשתמש

²⁰ על מלחמת מנע כיום ראה סעיף רצו הערה 14.

²¹ מפניני הרב עמי קה.

²² שו"ת יחוה דעת ב ד. וראה שו"ת היכל יצחק או"ח לא ז: "... ואולם כ"ת דן, כנראה, משום שעדיין אין ידיעה שרוצים לבוא, והוא שואל, אם כן נתיר לבנות חומה בשבת בכל ערי ישראל שמא יבואו גוים... והדין הוא כמו אצל חולה שיש סכנה, שתלוי הדבר באומדן דעת המומחים, ואם המומחים... אומדים בדעתם שקרוב הדבר שיתנפלו, מי יוכל לקבל עליו האחריות ולהתנגד להם...".

²³ משנה עם פירושו הרמב"ם הקדמה לפרק חלק עמי קלט.

²⁴ מלחמה ואסטרטגיה עמי 314.

²⁵ מלחמה ואסטרטגיה עמי 530 – 531. וראה שם עמי 545, שיש להבחין בין שלושה מצבים: א. לאויב כוונות לפגוע אך אינו נוקט בצעדים מעשיים. ב. לאויב תכניות מעשיות לטוח ארוך. ג. האויב מתכנן התקפה בזמן הקרוב.

²⁶ מגילת היסוד של האו"ם סעיף 51.

בשטחה לשם הכנת פעולה תוקפנית כנגד מדינה שלישית ומשלוח או הרשאה למשלוח חוליות מזוינות לא סדירות או שכירות חרב לבצע פעולות של כח מזוין כנגד מדינה אחרת.²⁷ בניגוד להגדרתה של התורה, אין הגדרה זו כוללת פגיעה באזרחי מדינה כשהם מחוץ לשטחה.²⁸ מהחלטה שקבלה עצרת האו"ם משתמע שלכל מדינה זכות לערוך התקפה מקדימה והיא אינה חייבת להמתין עד שיתקיפו אותה.²⁹ מועצת הבטחון קבעה שמדינה אינה רשאית לצאת למלחמת מנע מחשש להתקפה העלולה להתרחש בעתיד הרחוק.³⁰

במדינות אחדות קובעת החוקה שיש להן סמכות להגן על עצמן או על אדמתן בימי שלום ובימי מלחמה כפי המקובל במשפט הבינלאומי.³¹

²⁷ ראה נספח להחלטת האסיפה הכללית של האומות המאוחדות מספר (XXIX) 3314 סעיף 3 מיום 14.12.74. וראה EB (2008) War, Law of, Legally defining war, Aggression.

²⁸ ראה International Law עמ' 1033. הנימוק המשפטי להתנגדות זו היא שעל פי מגילת היסוד של האו"ם סעיף 7 וסעיף 93, מדינה אינה רשאית להתערב למטרה זו בעניינה הפנימיים של מדינה אחרת. ראוי לציין כי הפעולה באנטבה לא גונתה על ידי מועצת הבטחון ורבים מביין מהמומחים למשפט הבינלאומי הצדיקו את הפעולה. וראה International Law עמ' 1034, שלכו"ע אין התר לעשות פעולה מעין זו למען הצלת רכוש.

²⁹ ראה נספח להחלטת האסיפה הכללית של האומות המאוחדות מספר (XXIX) 3314 סעיף 2. ממגילת היסוד של האומות המאוחדות סעיף 51 משמע שמותר לצאת למלחמה רק לאחר שהאויב כבר התקיף, והחלטת העצרת מבהירה את הסוגיה. וראה International Law עמ' 1029, שהאו"ם לא גינה את ישראל על ההתקפה המקדימה במלחמת ששת הימים. וראה EB (2008), war, law of, Commencing hostilities, Legally defining war, Self-defense.

³⁰ ראה EB (2008) War, Law of, Legally defining war, Aggression, שלאחר ההתקפה על הכור בעיראק טענה מדינת ישראל כי היא הרסה מתקן ליצור נשק גרעיני אשר היה מאיים בעתיד על המדינה, אך מועצת הבטחון גינתה את הפעולה. ראוי לציין, כי ארצות הברית הטילה מצור ימי על קובה בעת משבר הטילים בשנת 62 ולא גונתה בשל כך על ידי האומות המאוחדות, למרות שהמצור הוטל מתוך חשש עתידי גרידא, ולא בשל התגוננות מפני סכנה ברורה ומיידית. וראה מלחמה ואסטרטגיה עמ' 95 שארצות הברית הצדיקה את המצור בנימוק שמדובר בנשק גרעיני. בדומה לכך, שיגרה ארה"ב בשנת 93 טילים לעבר מטה המודיעין הצבאי בבגדד בתגובה על נסיון של העירקים לרצוח את נשיא ארצות הברית, וזאת בנימוק שהתקפתה נועדה להגן על אזרחי ארה"ב בעתיד, ראה International Law עמ' 1034. על מלחמת מנע ראה מלחמה ואסטרטגיה עמ' 90 – 91.

³¹ ראה ICL חוקת שבדיה 9 10 (3), וראה שם חוקת פאראגוואי 144.

רצה. כיבוש ארץ ישראל

פסוק מפורש בתורה: "והורשתם את הארץ וישבתם בה"¹, וכותב הרמב"ן: "שנצטוינו לרשת את הארץ... ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה"². הרמב"ם אינו מונה את כיבוש ארץ ישראל בין מלחמות המצוה³, ומבאר האבני נזר: "וזה עצמו נ"ל הטעם בענין ישיבת א"י דמצוות החרם תחרימם היא כדי שאנחנו נשב בארץ... ע"כ לא נמנה החרם תחרימם וישיבת א"י לשתים. ומנה רק מצוות החרם תחרימם"⁴. זו גם שיטת רש"י והמאירי.⁵

כותב השם משמואל: "כיבוש ארץ ישראל הוא נמי כעין הגנה, שהרי מוחזקת היא להם מאבותיהם, וגם מעת בריאת העולם הובררה א"י לחלקו של הקב"ה ואין א"י שייכת לאומות העולם כלל, וגזולה היתה בידם, והכיבוש מהם הוא רק לדחות העושקים אותה"⁶.

הרב אהרנברג סובר שאיסור לא תחנם מחיב את כיבוש הארץ מיד נכרים.⁷

מכלל הן אתה שומע לאו. כותב הרלב"ג: "לא יתכן למלך למעט ארץ ישראל"⁸. בנוסף לכך, לדעת הרב צבי יהודה הכהן קוק, ויתור על אדמות ארץ ישראל שבשלטון ישראל אסור על פי גדרי יהרג ואל יעבור בגלל חילול השם שבדבר.⁹

הפוסקים והמפרשים מבארים מה היה ההתר של שלמה המלך לתת לחירם עשרים עיר בגליל.¹⁰ א. המלך שלמה קיבל עיירות אחרות תמורתן.¹¹ ב. שלמה לא נתן לחירם את הערים אלא רק את

¹ על גבולות ארץ ישראל ראה סעיף רלב הערה 4.

² פירוש הרמב"ן על התורה במדבר לג נג. שם. וראה הוספות לספר המצוות עשין ד. וראה שו"ת ישועות מלכו יו"ד סו, וראה סעיף ג.

³ ראה רמב"ם מלכים ה א. וראה א"ת ערך ארץ ישראל; הצבא כהלכה פרק א ציון 15; בירור הלכה סוטה מד ב ציון ג א. וראה סעיף שלא.

⁴ שו"ת אבני נזר יו"ד תנד ו. וראה שו"ת דבר יהושע ב מח: "וכיון שכן אומר אני בעני"ד דעד כאן לא קאמר הרמב"ם דאין מלחמת מצוה רק ז' עממין ועמלק וכו' אלא אם המלחמה היא כדי להוציא הארץ מידם אבל אם אחר שכבשו ישראל את הארץ באה אומה משאר האומות לערוך מלחמה כדי להוציא הארץ מידינו ודאי גם הרמב"ם מודה שמצוה לצאת כנגדם למלחמה ולא לתת להם לכבוש אפילו חלק קטן מא"י שהרי דעת הרמב"ם בפ"י מה' עכו"ם ה"ו שעל כל האומות נאמר הלאו דלא ישבו בארצך". שמעתי בשם הרב אורי שרקי שהרמב"ם מגדיר מלחמת רשות כמלחמה המיועדת להרחיב את גבול ישראל, ומכאן שמלחמה על ארץ ישראל גופה היא מלחמת מצוה.

⁵ ראה רש"י דברים כא י ד"ה כי תצא למלחמה: "במלחמת הרשות הכתוב מדבר, שמלחמת ארץ ישראל אין לומר 'ושבית שבי', שהרי כבר נאמר 'לא תחיה כל נשמה'". וראה בית הבחירה סנהדרין טו ב: "מלחמת הרשות, ר"ל כל המלחמות שאינן לכבוש ארץ ישראל והיא מלחמת שבעה עממים או מלחמת עמלק".

⁶ שם משמואל פרשת שופטים שנת תרע"א ד"ה ונראה.

⁷ ראה שו"ת דבר יהושע ב מח. על איסור לא תחנם ראה סעיף שכא.

⁸ רלב"ג מלכים א ט יא. ויש להקשות כיצד עבר שלמה המלך על איסור לא תחנם. לשיטת הראשונים שלפיה חירם היה גר תושב (ראה בבלי יבמות כג א תוס' ד"ה ההוא בשבעה אומות כתיב) לק"מ, אך נראה שעדיין יש לדון כיצד מותר למנות נכרי לתפקיד של שררה על ישראל. וראה הרב בן ציון קריגר, "מסירת שטחי א"י לנכרים", תחומין ח עמ' 310 – 336.

⁹ ראה פניני הלכה בעניני העם והארץ, עמ' 282.

¹⁰ ראה מלכים א ט יא. וראה קשרי כלכלה בין ארצות המקרא עמ' 198 ציון 61: "הנוהג של מכירת כפרים על יושביהם על ידי מלכים ועל ידי אנשים פרטים... מוכר". וראה שם עמ' 197, השערה של המחבר שהמלך שלמה נתן את עשרים העיר כי הוא לא היה יכול לעמוד בהתחייבותו לספק לחירם תוצרת חקלאית.

המסים שמשלמים התושבים.¹² ג. כותב הכפתור ופרח: "חירם היה משועבד לדוד ולשלמה וסר למשמעתם".¹³ ד. מתן הערים לחירם נועד לחזק את ארץ ישראל.¹⁴ ה. המלך שלמה נתן את הערים לזמן קצוב ולא לצמיתות.¹⁵

מועצת גדולי התורה שהתכנסה במרינבד בסוף שנת תרצ"ז החליטה: "הארץ הקדושה אשר הקב"ה הציב גבולותיה בתורה הקדושה נתונה לעם ישראל עם עולם וכל ויתור שהוא על אדמות קודש הנתונה לנו על ידי הקב"ה בגבולותיה אין בו ממש".¹⁶ כותב החזו"א: "... וארץ ישראל בחזקתנו עומדת לעולם...".¹⁷ כותב הרב שרמן: "עצם הכרזת האומות לזכותו של עם ישראל לחזור לארץ ישראל כביתו הלאומי, מגלה שזכותו של עם ישראל על ארץ ישראל בנויה על התופעה היחידה במינה במין האנושי בין כל עמי עולם, של זיקה עמוקה ונצחית שנמשכת אלפי שנים, והיא מקור הזכות המשפטית של עם ישראל על ארץ ישראל וירושלים".¹⁸

לכתחילה צריכים להשתדל לרשת את הארץ בדרכי שלום. כותב הראי"ה קוק בשנת תר"ץ: "אין שום כח בעולם שיוכל להפקיע אפילו את הקנין שיש ליחיד מישאל באדמת קדשו, על

¹¹ ראה רלב"ג שם בעקבות דברי הימים ב ח ב. וראה רד"ק מלכים א ט י: "כי חירם נתן לשלמה עשרים עיר בארצו ושלמה גם כן נתן לחירם עשרים עיר בארץ הגליל וזה עשו לחזק הברית ביניהם". וראה שו"ת ציץ אליעזר ו לא; מאמרו של הרב ורנר הנזכר בסעיף רפח הערה 40. וראה סעיף שכא.

¹² ראה מלבי"ם מלכים א ט יא. מנהג זה היה רווח בימי קדם, ראה רש"י בבלי שבת נד א ד"ה עבידתא. וראה בבלי מגילה טז א: "סגי ליה בחד דיסקרתא אי נמי בחד נהרא" ופירוש רש"י שם. וראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים יז טז: "ונתן פרעה לשלמה מוצא הסוסים לומר שיוציא הוא כרצונו והוא שיתן הרשות לאשר ירצה ויהא המכס שלו". וראה רד"ק מלכים א כ לד שבן הדד הציע לאחאב: "וחצות תשים לך בדמשק" - "שיהיו מוצאי השוקים ממה שיקנה וימכרו בהם יהיה המכס שלו". על מנהג דומה באירופה בימי הביניים ראה שו"ת מהר"ם מרוטנברג פראג תקצז: "ראובן ושמעון ודינה היו משותפי ומסר להם הבע"ח כפר לגבות ממנו התבואה בכל שנה ושנה".

¹³ כפתור ופרח פרק יא.

¹⁴ ראה שו"ת ישועות מלכו יו"ד נט, שאין איסור לא תחנם אם הישראל מתכוון לטובת עצמו. וראה עשה לך רב ג סא, שעל אף שיש מצוה לכבוש את ארץ ישראל הרי שאין חיוב לעשות כן, ואף אין מניעה מלסגת מחלקים שבידינו אם בהשקפה כוללת יועיל הדבר לבטחון המדינה הישראלית. ראה גם פניני הלכה בעניני העם והארץ עמ' 115 הערה 4, שזו גם דעת הרב ישראלי. אין חולק על כך שלמלך סמכות לצאת למלחמת רשות ולסכן חיי אדם. והשאלה היא האם יש לדון חלקים מאדמת ארץ ישראל כדין נפשות, וכשם שמוותר למלך להקריב נפשות למען טובת הממלכה כך מותר לו לותר על אדמת ארץ ישראל למען מטרה זו, או שמא בשל המצוה להוריש את ארץ ישראל אין לו התר לותר עליה. וראה סעיף של הערה 8, ואכמ"ל.

¹⁵ ראה שו"ת משפט כהן סא שעדיף למכור את אדמת ישראל לנכרים בשנה השביעית לזמן בלבד. לאור ההשערה הנזכרת בהערה 10 יתכן שההסכם בין שלמה ובין חירם היה זמני עד לתשלום מלוא החוב.

¹⁶ הפרדס שנה יא חוברת ו עמ' 8. המועצה התכנסה בסוף שנת תרצ"ז.

¹⁷ חזו"א שביעית כא ה.

¹⁸ הרב אברהם ח. שרמן, "המשפט הבינלאומי (במלחמה) לאור משפטי התורה", תורה שבעל פה, הרצאות בכינוס הארבעים וארבעה לתורה שבעל פה תשס"ד עמ' עח. וראה פני יהושע על גיטין לח א שיפתח אמר למלך עמו שטענתו מופרכת שכן נשתקע שם הבעלים. גם בימינו, התביעה לשלוט בא"י מבוססת על העקרון שלפיו עם ישראל מעולם לא השלים עם כיבוש ארצו על ידי זרים, וראה International Law עמ' 429 – 430. ראוי לציין כי מגילת העצמאות קובעת: "לאחר שהוגלה העם מארצו בכוח הזרוע שמר לה אמונים בכל ארצות פזוריו, ולא חדל מתפילה ומתקווה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חירותו המדינית. מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהאחז במולדתם העתיקה".

שאחת כמה וכמה שאין כל יכולת להפקיע את זכותה של כנסת ישראל כולה מעל נחלת קדשה. אבל מכיון שאנו גוי צדיק שומר אמונים הכבוש שלנו הוא - במקום שאפשר - רק בדרך של שלום על ידי קנין כסף".¹⁹

נחלקו הפוסקים בשאלה האם קיימת כיום מצוה חיובית ליזום מלחמה על מנת לשחרר את אדמות ארץ ישראל שאינן תחת ידינו.²⁰ לדעת הרב הרצוג, מצוה לצאת למלחמה²¹ רק אם אומות העולם יסכימו לכך.²² לדעת הרב משולם ראטה המצוה מותנת בהסכמת החילים.²³ לדעת הרב שכטר קיומה מותנה בהסכמת הציבור.²⁴

לדעת פוסקים אחדים מצות כבוש ארץ ישראל אינה נוהגת כיום בשל אחד הטעמים הבאים

- "שמה יש תנאי מעכב של עצת הסנהדרין ושאלת אורים ותומים".²⁵
- רק מלך מוציא למלחמת מצוה.²⁶
- "שלוש השבועות"²⁷

¹⁹ מאמרי הראיה א עמ' 252. וראה משך חכמה בראשית כו כה. וראה סעיף רצג.

²⁰ לכולי עלמא יש מקום לחלק בין יציאה למלחמה יזומה ובין ויתור על חלקי ארץ ישראל שכבר בידינו. הרב צבי יהודה הכהן קוק הורה, שמסירת שטחי ארץ ישראל לנכרים היא בבחינת יחרג ואל יעבור ועמד על כך שארץ ישראל השלימה היא משתי גדות הירדן, ולכן גם לא הצטרף לתנועה למען ארץ ישראל השלימה, אך מעולם לא הורה, לפי הידוע, שיש ליזום מלחמה כדי לכבוש את חלקי ארץ ישראל שאינם בידינו.

²¹ ראה שו"ת היכל יצחק או"ח לו ט, שמדייק מדברי רש"י סוטה מד ב ד"ה אבל במלחמות מצוה, שדעתו כדעת הרמב"ן, ומצות כבוש ארץ ישראל נוהגת בכל זמן. הרב משולם ראטה מסכים לטענה זו, ראה שו"ת קול מבשר א מז (= היכל יצחק שם לח).

²² ראה סעיף רצו הערה 19. וראה שו"ת קול מבשר א מז, שאם ידוע מראש שבגלל לחצים בינלאומיים וכד' יצטרכו להחזיר את השטחים לבעליהם או למדינה אחרת, אין זה נחשב ככבוש ארץ ישראל. וראה תשובת הרב הרצוג לטענה זו בשו"ת היכל יצחק או"ח לו ט. לעקרון זה השלכות על מצוות התלויות בארץ, ראה הרב אברהם ח. שרמן במאמרו הנזכר בהערה 18.

²³ ראה שו"ת קול מבשר א מז.

²⁴ ראה בעקבי הצאן לב ח. ויש לעיין מנ"ל שמתיעצים עם הציבור בענייני קיום מצוות? וראה שפת אמת במדבר פרשת שלח שנת תרנ"ג: "כי בחי א"י היא תורה שבע"פ שצריך האדם לעמוד עלי' בכח יגיעה שלו. ולכן כבוש א"י תליא ברצון בני"עצמם... ולכן כשמיאנו בארץ שוב לא היו יכולין לכנוס". וראה העמק דבר דברים יז ד, שהחלטה בדבר שיטת השלטון צריכה להתקבל בהסכמת הציבור, וראה סעיף ד. דון מינה ואוקי באתרא. וראה שו"ת היכל יצחק או"ח לו: "... ואם כי מלחמת מצוה צריך שתוכרז עפ"י המלך, ואין לנו מלך, אבל הציבור כולו או רובו... יש לו הסמכות של מלך ישראל, והרי גיוס זה הוכרז מטעם הרוב הגדול של הישוב בארץ ישראל שהוא בבחינת כל קהל ישראל". נמצא שלשיטתו, בהעדר מלך התיעצות עם העם בענייני מלחמה היא מעיקר הדין. יש רק להוסיף שבענין הסכמת רוב מנין ורוב בנין, ראה סעיף קל.

²⁵ הצבא כהלכה פרק א ציון 16. וראה תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 104: "... יש הבדל בין דין מלך למלך ממש, וכגון להוציא למלחמת מצוה, שהמלך בעצמו מוציא, ושופט אפשר שהיה צריך להמלך בזקנים". וראה תורת המקרא פרשת ניצבים בדעת הרמב"ם שאין מצוה לכבוש את ארץ ישראל בלי רשות בית הדין הגדול. לגבי או"ת ראה ערוך השלחן מלכים עד ז בדעת הרמב"ם: "ואולי... אינו לעיכובא שהרי בבית שני לא היו אורים ותומים שנשאלין בהן מפני שלא היה אז רוח הקדש...". וראה דברות משה שבת א כ הערה קלב, עמ' שפ. גם לשיטתם יתכן שאין איסור לצאת למלחמה כשאין או"ת אך גם אין מצוה להלחם, וראה סעיף קלה.

²⁶ ראה הצבא כהלכה פרק י הערה 16. וראה סעיף יד הערה 1, שלמלחמת הרשות מוציא לא רק מלך, וצ"ע.

- מצות כיבוש אי"י נוהגת רק כאשר יד ישראל תקיפה באיזורים הנכבשים.²⁸
- מצות כיבוש אי"י נוהגת רק כאשר ישראל עושים רצונו של מקום.²⁹
- יש סוברים, שאין כלל מצוה לכבוש את ארץ ישראל.³⁰

המלך המשיח עתיד לשלוט על כל ארץ ישראל.³¹

*

מן הראוי, לשים לב לשלש נקודות משמעותיות בספרו של פרופ' הרכבי. א. "נטייה רווחת לשמר את הסדר הטריטוריאלי הקיים של הגבולות... סכסוכים על גבולות היו גורם ראשי לפריצת מלחמות, וכיון שהמלחמות נעשו מסוכנות וחפצים להמנע מהן, הרי שבראש ובראשונה יש לחתור למנוע התגלעות סכסוכים כאלה, על ידי הקשחת הסדר הטריטוריאלי".³² ב. "מדינות אינן מסתפקות בהבטחת בטחון, וטוענות לזכות ולחובה להחזיר לעצמו כנסים שמוגדרים כחלק מן המולדת".³³ ג. "יש נטיה להקנות לסטטוס – קוו הטריטוריאלי משמעות ערכית ולכן מי שמנסה להפר אותו ולשנות גבולות נחשב פושע ומפר שלום. עלינו לזכור שהסטטוס-קוו הוא רק תוצאה של תוקפנות ומלחמות בעבר, והמקדש אותו סומך ידו על תוצאות של תוקפנות קודמת... אין איפוא תוקף מוסרי לסטטוס-קוו בין האומות, ושומרי אינם בהכרח צדיקים".³⁴

האומות המאוחדות מכירות בזכותו של כל לאום למדינה משלו.³⁵

²⁷ ראה הרב עובדיה יוסף, "מיסירת שטחים מא"י במקום פקוח נפש", תחומין י עמ' 42 - 45. מדבריו ניתן להסיק, שלדעתו שלש השבועות לא פקעו עד היום הזה. וראה מאמרם של הרב שלמה אבינר, "שלא יעלו בחומה", נועם כ עמ' 4 - 27.

²⁸ ראה הרב עובדיה יוסף, שם עמ' 44.

²⁹ ראה הרב עובדיה יוסף, שם עמ' 40 - 41. וראה עינים למשפט ברכות סב ב ד"ה ונתנו איש כופר וכו', שבימינו ישראל נדונים כמי שאין עושים רצונו של מקום ומסיק מכך, בעקבות הגמרא בבלי יומא כב ב, שמתר למנות את ישראל בימינו. וראה שו"ת ציץ אליעזר ז ג ענף א ס"ק ב שתמה עליו. וראה שו"ת ציץ אליעזר יז ב ג.

³⁰ ראה סעיף רלב.

³¹ על גבולות הארץ באותם הימים ראה סעיף רצו.

³² מלחמה ואסטרטגיה עמ' 119.

³³ מלחמה ואסטרטגיה עמ' 531.

³⁴ מלחמה ואסטרטגיה עמ' 52. וראה שם בעמ' 100: "המוסר דורש 'צדק', המשפט מדגיש 'סדר'. מה עדיף? ה'צדק', שלפעמים מחייב לשנות את הסדר הבין לאומי, ולו באלימות, או ה'סדר' המקדש את הסטטוס-קוו גם אם 'אינו צודק?' על המשפט הבינלאומי בענין זה ראה International Law עמ' 422 - 424. וראה National Self-Determination, Avishai Margalit & Joseph Raz, The Journal of Philosophy LXXXVII 9 (Sep. 1990) 439 - 461, 442.

³⁵ ראה סעיף קסא הערה 49.

רצו. "מלחמת רשות"¹**להשגת אחת מהמטרות הבאות רשאי המלך לצאת למלחמת רשות²**

הרחבת הממלכה וחיזוק מעמדו פוסק הרמב"ם: " ... מלחמת הרשות, היא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו".³

הרתעה כותב הרמב"ן: " ... נצוח האויבים הוא להם הכבוד והצורך הגדול בכבוש הארצות ובישיבתם לבטח בין העמים".⁴

נקמה כותב הרמב"ן: "ולא מצינו מלחמה לדוד עם מואב זולתי מה שאמר 'וימדדס בחבל', ופירשו שעשה זה לנקמה שהם המיתו את אביו, או שהותר מפני מלחמה שעשו עם ישראל".⁵

חיזוק הדת הרלב"ג כותב: "כשנלחם דוד על אותם המלכים והכניע אותם לא נטה לקחת השלל לעצמו אבל לקח אותו לה' לבאר שלא מפני תשוקתו אל השלל היה נלחם עמהם אבל מפני הפסד דעותיהם ואמונותיהם".⁶

שיפור הכלכלה פוסק הקרית ספר: "מלחמת רשות... כשואליו ישראל שאין להם במה להתפרנס".⁷

סיוע לבן ברית שהותקף⁸

¹ ראה משפט המלחמה א בשם שו"ת מקום שמואל ח, שהמלחמה נקראת בשם מלחמת רשות משום שעל המלך לבקש רשות מבית הדין הגדול לצאת למלחמה. עוד אפשר לומר שהמלחמה נקראת בשם רשות משום שיש בה רק קצת מצוה ואין בה מצוה גמורה. וראה בבלי ביצה לו ב: "כל שחייבין עליו משום שבות, משום רשות, משום מצוה, בשבת – חייבין עליו ביום טוב", ומפרש רש"י שם ד"ה כל שחייב עליו: "... או משום רשות שיש בו קצת מצוה אבל לא מצוה גדולה, וקרוב הוא להיות דבר הרשות...". על יציאה למלחמת רשות ראה לאור ההלכה, המלחמה א.

² על נוהל קבלת החלטה לצאת למלחמת רשות ראה סעיף קלה.

³ רמב"ם מלכים ה א. וראה רש"י בבלי סוטה מד ב ד"ה ומלחמת בית דוד: "שנלחם בארם צובה להוסיפה על ארץ ישראל". וראה בית הבחירה סוטה פרק שמיני, שלפנינו שני נימוקים א. להרחיב גבול ישראל, ב. להרבות בגדולתו ושמעו, וכל אחד מספיק בפני עצמו. נראה שבכלל מלחמה המרבה את גדולתו ושמעו של המלך היא מלחמה שהוא יוצא כנגד שלטון זר מושחת הפוגע באזרחיו באופן משמעותי, ואכמ"ל.

⁴ פירוש הרמב"ן על התורה דברים כח יח.

⁵ השגות הרמב"ן לספר המצוות שכתת הלאוין בסוף. וראה אסתר ח יג: "... להנקם מאיביהם". וראה במדר"ר יד א ובעקבותיו רש"י שמואל ב ח ב.

⁶ רלב"ג שמואל ב סוף פרק כא התועלת השלשים ושבע, וראה רמב"ם מלכים ט יד.

⁷ קרית ספר רמב"ם מלכים פרק ה. וראה רש"י בבלי סוטה מד ב ד"ה ומלחמת בית דוד: "להעלות לו מנחה ומס עובד". וראה רש"י בבלי ברכות ג ב ד"ה אין הבור מתמלא מחוליתו. וראה ספר חסידים (ווייס). תתתרמה: "... אבל כשיהיו עניים ישראל וגם המלך אין לו, הולך ונלחם עם ישראל על הגוים כמו שאמר 'פשוט ידיכם בגדוד'...". וראה מרגליות הים על סנהדרין טז א אות כב: "דוד מלך ישראל ע"ה לא אמר להם... לשדוד כי אם להיפך הוא יעץ להם לפשוט ידיהם בגדוד... גדודי העמלקים שפשוטו בארץ והפריעו את כלכלת המדינה". וראה נפש הרב עמי' צו, שאסור לצאת למלחמה רק לשם הרווחת ממון. וראה הערה 11.

⁸ ראה לאור ההלכה, המלחמה א. וראה במדבר רבה ח ד: "צא ולמד יהושע רבך בשבעה שאמרו הגבעונים (יהושע י ו) 'עלה אלינו מהרה והושיעה לנו ועזרנו' באותה שעה אמר יהושע וכי בשביל הגרים הללו אנו מטריחים על הצבור א"ל הקב"ה יהושע אם תרחיק את הרחוקי' סופך לרחק את הקרובים". הערת הרב נבנצל: "הגבעונים קבלו דת ישראל, ואין מזה ראיה לעזרה לגוים". אולם אסור לסייע למדינה היוצאת למלחמה יזומה, ראה רש"י בבלי סנהדרין נט א ד"ה לאו בני כיבוש ניהו. וראה לאור ההלכה עמי

חכמי ישראל דנים בשאלה האם מטרות אלו מצדיקות יציאה למלחמה.⁹ מדברי האברבנאל, החיד"א והמלבי"ם משמע, שכל עוד אין ברית שלום בין עמים קיים ביניהם מצב מלחמה.¹⁰ המלאכת מחשבת וכמה מגדולי האחרונים סוברים, שמותר לצאת למלחמה משום שזה מנהג העולם.¹¹

מדברי החתם סופר משמע שמותר לצאת למלחמת רשות רק כנגד עובדי ע"ז: "והן המה במלחמת רשות. הלא המה שונאי ה' ודמם כמים יחשב, ורק אין החוב מוטל על מלך ישראל להורגם, אך אם ירצה להרחיב גבול ארצו ויצא למלחמה, הואיל והם אויבך בענין הדת אז יונתנו ה' אלוך בידך".¹²

יש סוברים שכיום אין יוצאים למלחמת רשות¹³

- לדעת הסוברים שאין יוצאים למלחמת מצוה בזה"ז פשיטא שאין גם לצאת למלחמת רשות.¹⁴

י; הרב יהודה שביב, "זכור מלחמה אל תוסף" – תוקפן של מלחמות בין האומות", תחומין ט עמ' 211 – 212. על ברית עם מדינה זרה ראה סעיף רצ.

⁹ ראה סעיף רצג.

¹⁰ ראה פירושי האברבנאל; החיד"א בחומת אנך והמלבי"ם לשופטים ד כב. וראה משך חכמה בראשית כו לג. וראה (EB (2008), war, law of, Roots of the international law of war, Law by treaty

¹¹ דברי המלאכת מחשבת מובאים בסעיף מא הערה 55. וראה העמק דבר בראשית ט ה: "כי כך נוסד העולם" וראה ערוך השלחן העתידי מלכים עא ד; שו"ת שם אריה יו"ד כז; שו"ת משפט כהן קמד יג. וראה מלבי"ם דברים כא י, שמותר לצאת למלחמת הרשות רק כנגד אויבי ישראל ולא כנגד עמים שעמם יש יחסי שלום. וראה שו"ת אבני נזר יו"ד שיב יח, שאסור ליהודה לצאת למלחמת רשות על אפריס.

¹² חתם סופר כי תצא ד"ה כי תצא. וראה שו"ת חתם סופר חלק ו (ליקוטים) יד אותה סברה בענין בני יעקב בשכם. כך באר גם הרמב"ן בפירושו על התורה בראשית לד יג, וראה משך חכמה בראשית לד כט. וראה העמק דבר דברים כ ג שהבטוי אויביכם הנוכר בפסוק הכוונה לעובדי עבודה זרה. וראה בבלי תענית כב ב שיאשיה החליט להלחם בפרעה נכה רק לאחר שראה שפרעה סומך על הע"ז שלו. על היחס לחיי עובדי ע"ז ראה גם מו"נ א נד. וראה אגרות הראיה א פט: "ועניני המלחמות... הי' מוכרח מאד גם להפיל פחד על הפראים גם על ידי הנהגות אכזריות... ומוכן שמכל מקום הי' הדבר מסור לבית דין לראות מצב המוסר של העבודה זרה ההיא, ולא היו כל הענינים שוים...". לשיטת החתם סופר פשיטא שמותר לצאת למלחמת הרשות גם כנגד מדינות שתושביהן עוברים על שאר מצוות בני נח, ראה רמב"ם מלכים ט יד.

¹³ לכל השיטות יש לדון אם יש מניעה מלצאת למלחמת מנע, וראה את ההערה הבאה.

¹⁴ ראה סעיף רצה הערות 25 – 27 – 29. וראה שו"ת נובי"ת אבהע"ז קכט. וראה שו"ת משפט כהן קמה: ".... די"ל דכ"ז שאין התנאים מספיקים להכריח ה"ה כרציחה בעלמא, ואסור להלחם מלחמת הרשות... לענ"ד מסתברא לאסור כ"ז שלא נשלמו הפרטים של ב"ד ומלך או נביא...". וראה שם משמואל פרשת שופטים תרע"א: "מלחמה להרחיב גבול הקדושה לא מצינו בשופטים... אך מלך הוא מרכבה למדת מלכות שנקראת דינא רפיא... ועל כן המלך אחר שנלחם מלחמת מצוה יש לו רשות ללחום מלחמת הרשות... ולפי הדברים האלה אומר אני באימה שכעין זה הי' חטא ישראל שבקשו להם מלך בימי שמואל, שעדיין לא הגיעו ישראל לידי מדה זו להתנהג על ידי מלך". הערת הרב נבנצל: "צ"ע שמואל א י"ב י"ב דהו"ל עזרת ישראל מיד צר. ואולי עדיין לא בא, ורצו למעוטי גויים דלא ליתו עליי. אך מוכח בקראי דלא שאול התקיף את נחש אלא איפכא". וראה שו"ת ציץ אליעזר כ מג.

מסתבר שגם הסובר שמלחמת מנע מהסוג השני היא מלחמת הרשות, ראה סעיף רצד, מודה שגם בזמן הזה מותר לצאת למלחמה כזאת. הסברה נותנת שאם טובי העיר והמדינה רשאים לנהוג במדת דרך ארץ,

- לדעת ספר החינוך, מלחמת רשות נוהגת רק בזמן שרוב ישראל יושבים על אדמתם.¹⁵
- החזו"א כותב: "... ואין ראוי להוסיף על הארץ בעת שעדיין לא הושיבו ישראל בארץ כולה והיינו דין סוריא".¹⁶
- הרב ישראלי פוסק: "אם יבואו העמים כולם לידי הסכמה לאסור המלחמה, באופן שזה יפסוק מלהיות חוק הנהוג בעמים, שוב לא תהא המלחמה חוקית ולא הכיבוש, והעם שיצא למלחמה יהא נידון בדין רוצח ושופך דמים".¹⁷ פסיקת הרב ישראלי מקבלת משמעות עמוקה לאור ההתפתחויות שחלו במשפט הבינלאומי.

יש סוברים, שגם כיום קיימת אפשרות לצאת למלחמת רשות

- הרב הרצוג פוסק: "... שרוב ישראל ורוב חכמי ישראל יש להם הכח, למשל, להוציא למלחמת הרשות".¹⁸ פשיטא, שלדעת הרב הרצוג אין מוציאים למלחמת הרשות אלא בהסכמת אומות העולם.¹⁹
- הרב אהרנברג פוסק שלממשלה סמכות לצאת למלחמת רשות בהסכמת הלוחמים.²⁰

להעניש שלא מן הדין ואפילו להמית עבריינים ומוסרים בגלל חששות עתידיים, הם בודאי רשאים להגן על העם מפני אויבים מבחוץ בכלל חששות עתידיים.

¹⁵ ראה ספר החינוך תקכו. בעל החינוך כותב שדין מלחמת הרשות נוגע לשלש הלכות עיקריות: א. מצוה לקרוא לשלום. ב. מצוה שלא להקיף מארבע רוחות. ג. כשאין אוכל, מותר לאכול בעת המלחמה גם מאכלות אסורים. יש מקום לומר שבעל החינוך אינו אוסר על יציאה למלחמת הרשות כשרוב ישראל אינו בארצו, אלא שלדעתו, במקרה כזה, לא חלים המצוות וההתרים השונים, וראה סעיף של הערה 53. מעיר בני הרב טוביה שלמה, שאולי בעל החינוך לא התכוון לומר שרוב עם ישראל צריך להיות בארצו אלא שבפועל המצוה אינה מעשית כשהעם אינו בארצו. ואוסף על דבריו שבמצוה צה כותב ספר החינוך שהמצוה להקים את בית המקדש היא בזמן שרוב ישראל על אדמתו ואחרונים העירו שבזמן בנין בית שני רוב ישראל לא היו על אדמתם. מכאן שהכל תלוי באפשרות המעשית לקיים את המצוה.

¹⁶ חזו"א זרעים שביעית ד ה. החזו"א עוסק רק במלחמת רשות המיועדת להרחיב את גבול ישראל. באשר למלחמת רשות למטרות אחרות משמע שאין מניעה, גם אם ארץ ישראל עדיין אינה מיושבת כולה.

¹⁷ שו"ת עמוד הימיני טז פרק ה כד. לאור האמנות הרבות שנחתמו בענין זה, ניתן לומר שבימינו קיימת הסכמה בין העמים שאסור ליזום מלחמה, ראה הערה 36, ולפיכך אין התר לצאת למלחמת רשות. יתירה מזו. לאחר שאומות העולם הסכימו שאסור לצאת למלחמת רשות, בודאי יהיה חילול השם אם דוקא עם ישראל יפר הסכמה זו, ויצא למלחמה להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו של העומד בראש. לשיטת שו"ת משפט כהן קמד יג, שהחלטה בדבר יציאה למלחמת רשות מתקבלת על פי גדרי הוראת שעה, פשיטא שניתן להסכים להחלטה שלא לצאת למלחמת רשות כלל. הדברים בודאי אמורים לשיטת הפוסקים שדעתם אינה נוחה מהוראות שעה בימינו מכל סוג שהוא, ראה סעיף עח.

¹⁸ תחוקה לישראל על פי התורה ב עמ' 33. וראה סעיף קל. וראה תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 129; פסקים וכתבים א שו"ת בדיני אורח חיים מח. וראה שו"ת מנחת שלמה א ז: "כמו שמותר לצבור להסתכן במלחמת רשות כך רשאי כל יחיד לעמוד על ממונו אף אם מכניס עצמו בכך לספק סכנה, וגם כיון שדרך העולם בכך". וראה סעיף רצה הערה 22.

¹⁹ ראה תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 18, ודבריו מובאים בסעיף שכא הערה 23. ק"ו לנדון דידן. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ב עמ' 84. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ג, הצעת חוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16 סעיף 11: "ביחסיה עם עמים אחרים, תרחק המדינה מכל שמוש באיום או בכוח לשם הסגת גבול רעותה או פגיעה בריבונותה, והיא לא תעשה כל מעשה הנוגד את שאיפות האומות המאוחדות". מבין הרבנים היחיד שהתנגד לסעיף זה הוא הרב לוין אשר לא נימק את התנגדותו, ראה שם עמ' 40.

²⁰ ראה שו"ת דבר יהושע ב מפתחות והוספות מח. הערת הרב נבצל "אינו נלענ"ד".

הראשונים חלוקים בדעותיהם בשאלה מה יהיה גבול מדינתו של המלך המשיח. אחדים מן הראשונים סוברים, שהמלך המשיח ירחיב את גבול ישראל וישלוט גם על אדום מואב ועמון, הסמוכים לארץ ישראל. הרמב"ם פוסק: "... ואם עשה והצליח ונצח את כל האומות שסביביו... הרי זה משיח בודאי".²¹ הנביא עמוס אומר: "ביום ההוא אקים את סכת דוד הנפלת... למען ירשו את שארית אדום וכל הגויים אשר נקרא שמי עליהם..."²², ומפרש רד"ק: "וטעם למען אמר אבנה אותה כימי עולם למען ירשו את אויביהם שכניהם והם אדום ופלשתים ומואב ועמון וזהו שאמר וכל הגויים..."²³. הנביא זכריה אומר: "ומשלו מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ", ומבאר האברבנאל: "... והוא גבול ארץ ישראל המיועד כדכתיב 'ושתי את גבולת מים סוף ועד ים פלשתים'".²⁴

ויש סוברים, שהמלך המשיח ימלוך על העולם כולו. בלעם מברך את העם: "הנה עם לבדד ישכן...", ומבאר האונקלוס: "הא עמא בלחודיהון עתידין דיחסנון עלמא..."²⁵. יעקב אבינו מברך את יהודה: "לא יסור שבט מיהודה ומחקה מבין רגליו עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים", ומפרש רש"י: "ולו יקהת כל העמים" - לעשות ככולם כרצונו, וזהו המשיח.²⁶ הרמב"ן כותב: "מזרק אחד כסף, כנגד העולם שהוא עשוי ככדור. שבעים שקל - שהם ימשלו על שבעים אומות. שניהם מלאים - שיביאו להם מנחות מכולן".²⁷

²¹ רמב"ם מהדורת שתי פרנקל מלכים יא ד. וראה רמב"ם רוצח ושמירת נפש ח ד: "בימי המלך המשיח מוסיפין שלש אחרות על אלו השש... והיכן מוסיפין אותן בערי הקיני והקניזי והקדמוני שנכרת לאברהם אבינו ברית עליהן ועדיין לא נכבשו ועליהן נאמר בתורה ואם ירחיב ה' אלוקיך את גבולך". וראה רמב"ם מלכים ד ח: "המלך המשיח נוטל מכל הארצות שכובשין ישראל חלק אחד משלשה עשר וכי". אך צ"ע, שהרי לא מצאנו מצוה לכבוש ארצות מחוץ לגבולות ארץ ישראל, ולמה ירצה המלך המשיח לשלוט על עוד ארצות? אף לא מצאנו מצוה לכבוש ארצות כדי לבער עבודה זרה מן העולם, ראה סעיף רפו הערה 33. לשאלה זו כמה תשובות. יתכן שמשמשים יגלגלו שאומות אלו יתקפו את ישראל והמלך המשיח יאלץ לכבוש את ארצותיהם. ב. יתכן שזו תהיה התוצאה של מלחמת המלך המשיח בגוג ומגוג, ראה רמב"ם מלכים יב ב. ג. המלך המשיח יכבוש ארצות אלו על פי הוראת נביא. ד. עמים אלו יבקשו מרצונם להיות תחת שלטון המלך המשיח; ראה בבלי פסחים קיח ב: "עתידה מצרים שתביא דורון למשיח, כסבור אינו מקבל מהם, אמר לו הקדוש ברוך הוא למשיח: קבל מהם, אכסניא עשו לבני במצרים".

²² עמוס ט יא.
²³ רד"ק על עמוס שם. וראה רד"ק על ישעיה יא ו ושם יא ט, שרק ארץ ישראל תמלא דעה את ה'. וראה תהילים עב ח: "לשלמה אלוקים משפטך למלך תן וצדקתך לבן מלך... וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ", ומפרש רש"י שם: "כל ארץ ישראל, מים סוף ועד ים פלשתים. ומנהר עד אפסי ארץ - כי הוא רודה בכל עבר הנהר". וראה פירוש ריב"ן על הדף המיוחס לרש"י בבלי מכות כג ב ד"ה ממני יצאו כבושים, בפירוש השני, שמרות יצאו שני בנים - דוד ומשיח - "לכבוש העולם", ויבוא דוד ויזכיר על המשיח שאין הכונה לכיבוש העולם כולו, כפשוטו.

²⁴ ישועות משיחו חלק שני, העיון הראשון ג.

²⁵ במדבר כג ט. וראה מנחת חינוך מצוה תקס א: "ובודאי מלך המשיח כתורה יעשה ויכבוש קודם א"י האמורה בתורה ואח"כ יכבוש בודאי כל העולם וע"ז אמרו בגמ' עתידה א"י שתתפשט בכל העולם".

²⁶ רש"י על בראשית מט י. וראה במדבר כד יז "וקרקר כל בני שת", ומפרש רש"י: "כל האומות, שכולם יצאו מן שת בנו של אדם הראשון". אך תרגום יונתן בן עוזיאל מבין שהכונה לגוג. וראה רש"י זכריה ט י.

²⁷ ראה פירוש הרמב"ן על התורה במדבר ז יב-יז. וראה פירושו על במדבר ז ב ששלמה והמלך המשיח ימלכו ביס וביבשה.

השל"ה סובר שיהיו בעתיד שני שלבים: " ... כי עשר אומות הבטיח הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו, ולא נתן אלא שבע, ולעתיד עוד שלש... וקשה... כתיב 'וירד מים עד ים', כי בודאי ימשול משיח מסוף העולם עד סופו... ואפשר לומר בזה, כי משיח ימשול מים עד ים, דהיינו שכולם יהיו תחתיו ויעלו לו מס, אבל עשר אומות הן שלו לגמרי, אמנם גם זה דוחק... על כן נראה, שכל ההצלחות הגדולות לא יהיו תכף בביאת הגאולה, רק בהמשך זמן, שתתרבה הדעה בישראל... אז תתבטל הקליפה מכל וכל, ויתקיים 'וירד מים עד ים'."²⁸

לכל הדעות, המלך המשיח לא ישלוט על אף מדינה בניגוד לרצונה.²⁹ מבאר המצודות: "ממשלתו על העכו"ם לא יהיה בעבור חילו הרב ולא בכח זרועו יכבשם במלחמה אבל ימשול בם מבלי טורח מלחמה כי אם ברצוני כי אתן בלב העכו"ם להיות נכנעים לו וסרים למשמעתו."³⁰ כתב רבי יעקב סקילי: " כי הגוי והממלכה אשר לא יעבדוך יאבדו והגוים חרב יחרבו, והיו מלכים אומניך ושרותיהם מניקותיך אפים ארץ ישתחו לך ועפר רגליך ילחכו וגו' ! וכל זה למה - מפני הידיעה וההשגה שתהיה לישראל בשם ית', כי כלם ידעו את ה' מקטנם ועד גדולם ותמלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים."³¹

*

²⁸ של"ה א דף כד א.

²⁹ את דברי הגמרא בבלי שבת סג א: "ידבר עמים תחתינו" מפרש רש"י שם: "ישפיל וכל שפלות בנחת". יתכן שזו גם כונת הגמרא בבלי עירובין מג ב: 'דכיון דאתי משיחא - הכל עבדים הן לישראל', שהרי לא יתכן שהמשיח יכבש את כל העולם ברגע אחד. וראה חתם סופר על התורה פרשת חקת ד"ה באר חפרוה, שהמצב האידיאלי הוא, שיחסי אומות העולם לישראל יהיה כיחס שבט זבולון לשבט יששכר. וראה בבלי עבודה זרה ב, ב, שלעתיד לבא הנכרים ישתבחו במה שהם בנו לעם ישראל כרכים, שווקים, מרחצאות וכו'. וראה הערות 21 23. וצ"ל שלשית רש"י יש שני דינים: כיבוש כפשוטו של כל ארץ ישראל ושליטה רוחנית שאינה קשורה לכיבוש בכל העולם כולו.

³⁰ מצודת דוד זכריה ד ו. וראה דברות משה בבא בתרא חלק שני הערה קח. וראה בבלי עבודה זרה כה א, שהגמרא דורשת "וזרעו יהיה מלא הגוים" – "אימתי יהיה מלא הגוים בשעה שעמדה לו חמה ליהושע". מכאן ששליטה על הגוים באה לידי בטוי בכך שהכל יראים ומכבדים את ישראל.

³¹ תורת המנחה פרשת לך לך דרשה ח עמוד 45. וראה מדרש שוחר טוב תהילים ב: "לעתיד לבא אומר למלך המשיח מדינה פלניא מרדה בך והוא אומר: יבוא גובאי ויחריב אותה... כיון שרואין צרתן רבה הן באים ומשתחיים למלך המשיח...". וראה קיצור שלחן ערוך קיט ט: "ובזכות האמונה יבא משיח צדקנו, והקדוש ברוך הוא ישפוך חמתו על עובדי כוכבים". וראה חדושי מרן הרי"ז (על התורה) סוף פרשת כי תצא: "... והמלך המשיח עתיד לכבוש את כל העולם, כדכתיב: 'ומשלו מיד עד ים'... וזהו 'כי הגוי והממלכה אשר לא יעבדוך יאבדו [והגויים חרב יחרבו]', שצריכין לקבל עליהם עבדות...". ולכאורה אין הכרח לפרש שהמלך המשיח יכבוש ארצות כדרך המדינות הכובשות, ויתכן והגוי והממלכה שלא יעבדו את ה' יענשו בידי שמים. נראה להוסיף כי חכמים תקנו תפילות וברכות שהקב"ה יתן את פחדו ואימתו על הכל אך לא תקנו תפילה או ברכה שעם ישראל ישלוט על כל העולם.

בכל ההיסטוריה יצאו מדינות למלחמות שמטרתן היתה לא הגנה על בטחון אלא לשם השגים כלכליים, טריטוריאליים או לשם חיזוק מעמדן גרידא. פרופ' הרכבי קובע: "יעדן השני של המדינות הוא הגדלת נכסים ועצמה... הגדלת נכסים יכולה לשרת את המטרה של הגדלת ביטחון, מכח היתרונות האסטרטגיים של אותם שטחים... יעד שלישי הוא בקשת תהילה".³²

כיום קובע המשפט הבינלאומי שאסור לצאת למלחמה יזומה שאינה להגנה עצמית.³³ כותב פרופ' דינשטיין: "המלחמה לא רק נאסרה על ידי המשפט הבינלאומי (בכפוף לחריגים של הגנה עצמית ובטחון קולקטיבי) אלא שהיא מהווה פשע, לא סתם פשע אלא הפשע בהא הידיעה נגד החברה הבינלאומית".³⁴

כותב פרופ' הרכבי: "הקהילה הבין-לאומית מכירה באופן פורמלי רק במלחמה להגנה עצמית כתגובה של מדינה מותקפת... אולם המאפיין את המצב הנוכחי הוא הפער בין התיאוריה הנורמטיבית לפרקטיקה".³⁵

מגילת היסוד של האו"ם קובעת: "כל החברות ימנעו ביחסיהן עם מדינות אחרות מאיום או משימוש בכח נגד שטחה של אומה אחרת, נגד העצמאות שלה, או בכל דרך שאינה הולמת את מטרות האומות המאוחדות".³⁶

חוקות של מדינות רבות קובעות כי הן מכירות בתוקף המשפט הבינלאומי.³⁷

³² מלחמה ואסטרטגיה עמ' 314 – 315. על שאר היעדים ראה סעיף רצד. המלבי"ם על שמואל א טו ב מונה חמשה סוגי מלחמות: "א) או שילחם על ארץ לכבשה להגדיל את ארצו... ב) אם יקרב עם אל גבול ארצו ילחם עמו מיראתו פן יעבור בגבולו... ג) מחמת איזה מריבה ומשטמה שיש בין העמים הלוחמים... ד) להראות גבורתו ותוקפו להיות לו לשם... ה) שיכחיד אומה הבלתי מאמנת בדתו ואלהיו".

³³ ראה נספח להחלטת האסיפה הכללית של האומות המאוחדות מספר (XXIX) 3314 מיום 14.12.74. וראה ההח"מ 816.

³⁴ ההח"מ שם. על המלחמה בשבעת העממים ובעמלק ראה סעיף שלא. ראה גם A Theory of Justice, עמ' 379 – 380, שמצד הצדק אין להסכים למלחמה שמטרתה לחזק את כבוד המדינה, למען רווח כלכלי או לצורך הרחבת הגבול ורולס חזר על כך גם בספרו The Law of Peoples 2.3.

³⁵ מלחמה ואסטרטגיה עמ' 99.

³⁶ מגילת היסוד של האו"ם 4 2.

³⁷ ראה סעיף רפט.